

DET TEOLOGISKE
MENIGHETSFAKULTET

Religion i norsk bistandspolitikk

Et tegn i tiden?

AVH5050:

Avhandling LAP-program (30 stp.)

Jørn Stian R. Føsker

Veileder: Førsteamanuensis Kjetil Fretheim

Vår 2012

Sammendrag

Religion i norsk bistandspolitikk. Et tegn i tiden?

Masteroppgave levert ved Det teologiske menighetsfakultet, Oslo

Veileder: Kjetil Fretheim

Oppgaven tar utgangspunkt i spørsmålet: hvilken rolle spiller religion i norsk statlig bistandspolitikk i dag. Dette er ment som et forsøk på å utvikle og danne mer systematisk kunnskap om et tema det er relativt lite etablert litteratur om.

Det er valgt en kvalitativ tilnærming til feltet gjennom dokumentanalyse. Datamaterialet består primært av et utvalg av taler og artikler skrevet av utenriksminister Jonas Gahr Støre og avtroppende miljø – og utviklingsminister Erik Solheim fra de fikk sine ministerverv i 2005 og frem til i dag. Målet er å gjøre en vurderende analyse av innholdet i disse tekstene, gjennom følgende underspørsmål:

- Hva skriver Støre og Solheim om religion og tro i de utvalgte tekstene?
- Hvilken betydning har religion og tro for norsk bistandsarbeid i følge Støre og Solheim?
- Hvordan blir sammenhengen mellom religion og politikk diskutert?
- Er det i følge Støre og Solheim aktuelt å se på sammenhengen mellom religion og politikk i dag?

Sentrale funn blir blant annet diskutert ut i fra om religion og politikk bør sees som to adskilte sfærer og om man må forstå religion for å forstå samfunnet og sosiale prosesser. Det blir også sett på hva som synes å fremme en bærekraftig utvikling og hvilket handlingsrom den norske modellen for bistand ser ut til å utspille seg innenfor. Et sentralt aspekt er hvorvidt denne diskusjonen kan sees som et tegn i tiden.

Forord

Det er viktig for meg å takke alle som har bidratt til at denne oppgaven har blitt til.

Tusen takk til Kjetil Fretheim for god veiledning gjennom positive og oppklarende tilbakemeldinger, og for interessante samtaler underveis.

Tusen takk til gode venner og min kjære familie for all støtte og motivasjon. Dere har gjort hverdagen med oppgaven lettere. Dere har også bekreftet at det finnes viktigere ting.

Tusen takk til deg kjære, for at du alltid er der.

Oslo, 15. mai 2012

Jørn Stian R. Føsker

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	1
Forord.....	2
Innholdsfortegnelse	3
1. Introduksjon og avklaring.....	4
1.1 Tema og forskningsspørsmål	4
1.1.1 Bakgrunn for valg av tema	5
1.1.2 Faglig og samfunnsmessig relevans	6
1.2 Avgrensning av oppgaven.....	7
1.2.1 Et utvalg av tekster	7
1.2.2 Et utvalg av relaterte studier.....	8
1.3 De videre kapitler.....	10
2. Et utgangspunkt	11
2.1 Religion og utviklingspolitikk.....	11
2.1.1 Ideer om religion og politikk i Norge.....	11
2.1.2 Norsk bistandspolitikk.....	13
2.2. Teoretiske perspektiver	16
2.3 Oppsummering.....	20
3. Fremgangsmåte	22
3.1 Kvalitativ tilnærming.....	22
3.1.1 Dokumentanalyse	22
3.1.2 Datamaterialet	23
3.2 Etske overveielser.....	25
3.3 Analysestrategi.....	26
3.4 Vitenskapelig kvalitet	28
3.5 Oppsummering.....	30
4. Religion ute og hjemme.....	32
4.1 Religion og politikk – to adskilte sfærer?.....	32
4.2 Å forstå religion for å forstå verden.....	37
4.3 Grunnlag for en bærekraftig bistand	43
4.4 Et endret handlingsrom	48
4.5 Oppsummering.....	51
5. Konklusjon	53
Litteratur.....	57

1. Introduksjon og avklaring

I dette kapittelet vil jeg først gi en kort presentasjon av tema og forskningsspørsmål, si noe om bakgrunn for valg av tema samt noe om faglig og samfunnsmessig relevans. Videre vil det bli vist til en avgrensning av oppgaven, ved å si noe om tekstene som utgjør analyse materialet og et utvalg av relevante studier. Til slutt vil jeg si noe om de kommende kapitler for å vise til hvordan oppgaven er oppbygd.

1.1 Tema og forskningsspørsmål

Det overordnede temaet for denne oppgaven er religion og bistand. Herunder følger også diskusjoner knyttet til utviklingsarbeid, tverrkulturell kommunikasjon, menneskerettigheter og politikk. Det vil være et forsøk på å utvikle og danne mer systematisk kunnskap om et fenomen det er relativt lite etablert litteratur om. Dette kan blant annet knyttes til det flere har uttalt i forbindelse med studier av hvilken betydning religion har i internasjonale relasjoner: "One of the questions we must ask when examining the role of religion in international relations is why has there been so little written on the topic?" (Fox og Sandler 2004: 9).

Jeg har valgt å ta utgangspunkt i følgende forskningsspørsmål:

- Hvilken rolle spiller religion i norsk statlig bistandspolitikk i dag?

Norsk statlig bistandspolitikk viser til arbeid og resultater fra de viktigste aktørene innen norsk utviklingssamarbeid.¹ I dag viser til det tidsrommet oppgaven tar utgangspunkt i, fra 2005 til 2012, noe jeg vil komme tilbake til under pkt. 1.4.1 et utvalg av tekster.

Spørsmålet en velger å stille seg er en konkret formulering av opprinnelig forskningside, og skal være retningsgivende for hva en skal belyse i studien. Den må i utgangspunktet være tydelig nok til å kunne gi retning for metodiske og teoretiske valg som skal gjøres, samtidig som den må være åpen nok til å kunne endres underveis i tråd med funn fra datamaterialet (Hjerm og Lindgren 2011). Dette er knyttet til hvordan forskning innebærer å bli kjent med noe på forhånd ukjent, "... det kan bety at det først er når forskeren har satt seg inn i temaet, at man finner ut hva som er interessant å undersøke" (Thagaard 2009: 50).

¹ For mer om hva som ligger i dette og begrepsavklaringer se kapittel 2 under pkt. 2.2 teoretiske perspektiver

Det overordnede forskningsspørsmålet har jeg operasjonalisert inn i fire underspørsmål:

- Hva skriver Støre og Solheim om religion og tro i de utvalgte tekstene?
- Hvilken betydning har religion og tro for norsk bistandsarbeid i følge Støre og Solheim?
- Hvordan blir sammenhengen mellom religion og politikk diskutert?
- Er det i følge Støre og Solheim aktuelt å se på sammenhengen mellom religion og politikk i dag?

Silverman (2001: 5) har beskrevet hvor viktig det er å kunne si ”a lot about a little (problem)”, og ikke motsatt. Derfor er disse underspørsmålene ment å utdype hva jeg i det videre ønsker å beskrive og forklare.

1.1.1 Bakgrunn for valg av tema

Det synes å være et behov for og en interesse for å se på religion i det offentlige, gjerne i sammenheng med politisk arbeid rettet utover egne landegrenser. Jeg tok derfor kontakt med seksjon for menneskerettigheter og demokrati ved Utenriksdepartementet (UD) og NORAD.² Jeg forhørte meg om det fantes noen konkrete forskningsbehov eller interesser fra deres side. Gjennom korrespondanse per epost ble jeg informert om et forestående prosjekt med temaet ”religion og utvikling”. Prosjektet ble foreslått av avtroppende miljø - og utviklingsminister Erik Solheim og iverksatt i 2010. I en pressemelding av 8.11.2010 blir det fremhevet at målet med prosjektet er å lære mer om religionens plass og rolle i Norges arbeid og samarbeid med fattige land (Simenstad 2010).

Det er seksjon for utviklingspolitikk i UD som er ansvarlig enhet for dette prosjektet, mens Osloenteret for fred og menneskerettigheter har opprettet en faglig og representativ referansegruppe i samråd med departementet som skal komme med innspill til spørsmålet: ”Hvilken rolle kan og bør religion spille i norsk bistandsarbeid?”. De skal komme med en sluttrapport i løpet av sommeren 2012. Da kjennskap til dette prosjektet og dets utgangspunkt viste seg å være i tråd med mitt eget, med tanke på et ønske om å tilegne meg ny kunnskap innenfor et spesifikt fagfelt, ble både interesse og relevans styrket.

² Heretter UD

² NORAD er et fagdirektorat underlagt UD. Et sentralt mandat er kvalitetssikring og kontroll av norsk bistand.

1.1.2 Faglig og samfunnsmessig relevans

Både for en selv og for leseren er det viktig å klargjøre hvem man skriver til, og eventuelt hvem man forsøker å skrive for. I forhold til det siste kan mitt utgangspunkt sees som en del av det Høigård (2005: 106) beskriver som universitetsforskning, hvor ideene, i motsetning til i oppdragsbasert forskning, springer ut av egen nysgjerrighet. Når det gjelder hvem jeg skriver til kan dette sees i sammenheng med temaer som er i søkelyset og blir diskutert i dag. 21. februar i år hadde Gina Lende (2012), stipendiat ved MF, en kronikk i Aftenbladet med tittelen ”To do or not to do God”.³ Den handler overordnet om livssyn med fokus på religionens plass i samfunnet og norsk utenrikspolitikk i dag. Den tar med andre ord for seg en del av det feltet jeg var i ferd med å lese og skrive meg inn i på det tidspunktet. Denne kronikken, i tillegg til det forestående prosjektet ”religion og utvikling”, kan gi eget prosjekt samfunnsmessig relevans og faglig tilknytning. Det at prosjektet er satt i gang, gir signaler om at det er et temaområde med forskningsbehov, noe som gir oppgaven nytteverdi.

Et annet aspekt er hvordan mitt arbeid forholder seg til teoretiske tradisjoner i faget. Innen religionsforskning synes samfunnsfokus og -perspektiver på mange måter fremtredende. Herunder følger betydningen av å se på pågående diskusjoner av religion i samfunnet. Et sentralt aspekt i arbeid med bistand og utvikling er spørsmålet om man må forstå religion for å forstå samfunnet og sosiale prosesser. Må man forstå religion for å forstå det samfunnet en selv er en del av, de samfunn en samarbeider med og de samfunn hvor man bidrar med utviklingsarbeid? Dette er noe man kan studere i et forsøk på å komme med ny kunnskap, men også for å kunne videreutvikle etablerte teorier. I følge Silverman (2001: 5) er det en fare knyttet til hvordan samfunnsfagene kan ha en tendens til å overta definisjoner av sosiale fenomen slik de oppfattes generelt. Dette er med på å underbygge betydningen av å studere det jeg ønsker å se nærmere på. Blant annet for å kunne stille spørsmål ved forhåndsdefinerte oppfatninger av sosiale fenomen og deres rolle i ulike sammenhenger (Thagaard 2009).

³ MF er en forkortelse for Det teologiske menighetsfakultet i Oslo

1.2 Avgrensning av oppgaven

Her vil jeg kort redegjøre for hvilke avveielser som er gjort i forhold til å begrense mitt utgangspunkt og analysemateriale. Formålet med oppgaven er å se på uttalt norsk bistandspolitikk, fremfor å si noe om hvordan skrevne tekster og nedfelte strategier for bistand utspiller seg i praksis for konkrete områder og tilfeller. Samtidig er det viktig å tydeliggjøre at jeg ikke ønsker å analysere helt konkret hvordan noe står skrevet, bestemte ord, uttrykk og vendinger, men se på hva summen av disse sier noe om. Det vil derfor dreie seg primært om hva som blir diskutert, men også noe om hvordan og hvorfor det blir det.

1.2.1 Et utvalg av tekster

Opgaven er basert på en kvalitativ tilnærming gjennom dokumentanalyse. Jeg ønsker å gjøre en vurderende analyse av innholdet i et utvalg av taler og artikler skrevet av Støre og Solheim fra de fikk sine ministerverv i 2005 og frem til i dag.⁴ Jeg har også lagt vekt på å lese andre offentlige dokumenter, som stortingsmeldinger. Det er særlig stortingsmelding nr. 13 *Kultur, konflikt og kapital* (2008-2009) om norsk utviklingspolitikk i et endret handlingsrom som har bidratt til å kunne danne seg et tydeligere bilde av hvordan det temaområdet jeg ønsket å gå inn i ser ut i dag. I det videre vil mitt arbeid primært være basert på følgende tekster:

1. *Hvordan forstå og takle konflikter som har utgangspunkt i tro og livssyn ute og hjemme?*

En innledning av Støre i Time Rådhus, Rogaland 6. februar 2007. Her kommer det frem at religion i større grad er satt på dagsorden i mange internasjonale konferanser og møter. Hva folk tror på er blitt til politikk, og noen steder kan man i følge Støre si at religion og politikk er nærmest ”det samme”.

2. *Ta Gud alvorlig.*

En kronikk av Solheim i Aftenposten 12. august 2010. Her blir det argumentert for å ta med religiøse aspekter i norsk utviklingsarbeid. Norsk offentlighet fremstår tilsynelatende uten religion, men Solheim poengterer hvordan vi ofte glemmer at norsk bistand springer ut av den nestekjærlighet som står sentralt i kristendommen. Han fremholder at kirker flere steder kan nå lenger ut og ha større moralsk autoritet enn stater. Religiøs makt og religiøse forestillinger kan dermed flere steder være av avgjørende betydning for bistandsarbeidet.

⁴ Hvordan jeg har gjennomført utvalget av akkurat disse tekstene vil jeg redegjøre for i kapittel 3 om fremgangsmåten, under pkt. 3.1.2 datamaterialet.

3. *Politikk og tro.*

En kronikk av Støre i Fædrelandsvennen 26. april. 2011. Støre fremhever her at religionens plass i samfunnet har fått større betydning og at politikere må bli flinkere til å forstå tro. Et sentralt poeng er at man ikke skal styre samfunnet etter religiøse tekster, men øke forståelse og anerkjennelse av troens plass i mange menneskers liv.

4. *Gud i politikken.*

En tale holdt av Støre på en refleksdebatt i Kristiansand 27. april 2011. Den handler om det Støre beskriver som religion og tro i vekst i den offentlige sfære. Han fremhever likevel at man skal og bør skille mellom religion og politikk.

5. *Er menneskerettighetene under press?*

En innledning av Støre til et folkemøte om religion, utenrikspolitikk, demokrati og menneskerettigheter. Møtet ble holdt på Litteraturhuset i Oslo 13. februar 2012 og var arrangert av Oslosenteret for fred og menneskerettigheter. Støre poengterer her at politikk står seg godt uten religion. Religion blir stadig viktigere for politikken, men ikke omvendt.

I tillegg til disse tekstene har jeg sett på St. meld. nr. 13 (2008-2009) *Klima, konflikt og kapital. Norsk utviklingspolitikk i et endret handlingsrom*. Dette er den siste stortingsmeldingen lagt frem av UD som er relevant for egen oppgave. I denne meldingen kommer det frem at handlingsrommet for utvikling og fattigdomsbekjempelse er basert på strategier som retter seg mot tre overordnede temaer; klima, konflikt og kapital. Jeg ønsker å se på om religion blir omtalt i forbindelse med dette handlingsrommet, og i tilfelle i forhold til hva og på hvilken måte.

1.2.2 Et utvalg av relaterte studier

Dette er ment som et lite innblikk i noe av det som kommer til å bli brukt for å kunne utforske, underbygge, utfordre og diskutere rundt egen empiri. Jeg ønsker å føre egne resonnementer i dialog med andres tekster, og dermed skape rom både for empiriske og teoretiske momenter. Derfor viser jeg her til et utvalg av tidligere studier som har sitt utgangspunkt i å se på religion og andre aspekter ved utviklingsarbeid. De stiller ikke nødvendigvis de samme spørsmålene som jeg opererer med, men tar for seg innfallsvinkler til temaet jeg anser som av relevans for eget arbeid.

I 2004 tar Fox og Sandler i sin studie *Bringing religion into international relations* opp et i følge dem lenge neglisjert tema, nemlig betydningen av religion i vestlige, samfunnsvitenskapelige studier. De poengterer at religion har en vesentlig betydning i internasjonale relasjoner, og at man ikke lenger kan utelate religion som et fenomen av betydning i analytiske tilnærminger til andre sosiale fenomen. Dette er også noe Carole Rakodi (2011) viser til i *A guide to analyzing the relationship between religion and development*. Hun poengterer at religion og utvikling ikke kan tilhøre to separate sfærer. Likevel har det i dominerende tenkning rundt utvikling, både i politikk og praksis, vært slik at religion på et generelt grunnlag i stor grad er utelatt. Dette til tross for at religion er et utbredt fenomen, som kan ha en sentral betydning både i privat og offentlig sammenheng lokalt.

I sin studie *Religion and development, conflict or cooperation* tar Jeffrey Haynes (2007) for seg ulike konstruktive eller destruktive sider ved religion i utviklingsprosesser. Han ville bryte med tradisjonelle studier av utvikling som har utelatt religion helt eller delvis som en del av sitt utgangspunkt, diskusjoner og forklaringer. Dette gjør han ved å ta utgangspunkt i tanker om og arbeid med utvikling innenfor fire verdensreligioner på tre kontinenter. Han viser til teoretiske debatter knyttet til religion og dens rolle i samfunns – og utviklingspolitikk, med et primært fokus på tilnærminger til og praktiske bidrag fra de fire religionene. Han fremhever også noen generelle refleksjoner knyttet til religionens rolle, herunder blant annet hvordan religion bør sees som et sentralt aspekt for oppnåelse av utviklingsmål.

En annen studie gjort av Deneulin og Bano (2009) er *Religion in development: rewriting the secular script*. De så på religionens rolle for utvikling *i stort*, og hadde dermed et mer generelt utgangspunkt enn det Haynes hadde. Et mål for dem var å kunne være et bidrag til eksisterende litteratur på området ved å gi et annet rammeverk, eller ”script”, for forståelse av religionens rolle i utviklingsprosesser - og resultater. Et hovedargument hos dem er at det ikke er, eller bør være, et skille mellom religion og utvikling. Religion må studeres i sin helhet, som en tradisjon og sentral lære som blir refortolket i lys av sosial og politisk kontekst, og dermed også en del av denne.

I 2009 presenterte Terje Tvedt andre utgave av boken *Utviklingshjelp, utenrikspolitikk og makt*. Formålet var i følge omtalen bak på boken å analysere forholdet mellom makt, ressurser, kunnskap - og kunnskapsløshet, som i følge Tvedt har skapt den norske modellen for å ”redde verden” og som har styrt den norske samtalen om verden.

Han har sett på det han anser som dype strukturer i norsk etterkrigshistorie. Han fremhever arbeidet med utvikling som et arbeid basert på en særegen elite som utøver en form for legitim makt. Hvor de styrende er gitt en autoritet og en status ovenfor de styrte ved at de både iscenesetter seg selv som og oppfattes som aktører på vegne av ”det gode”, den ”humanitære fordring” og nasjonens moral (Tvedt 2009: 343).

1.3 De videre kapitler

I dette kapittelet har vi sett på hva jeg ser etter og hva jeg har tatt utgangspunkt i. De neste fire kapitlene vil disponere bakgrunnen for og temaet generelt, teoretiske perspektiver, tilnærminger til det empiriske materialet og sentrale funn spesielt.

Kapittel 2 tar for seg ulike sider ved oppgavens tematiske og teoretiske forankring. Det blir vist til noen ideer om religion og politikk i Norge og bakgrunnen for og formålet med norsk bistandspolitikk før og nå. Jeg vil også redegjøre for et utvalg av teoretiske perspektiver og begreper som kan være nyttige å ha med seg i arbeidet med å danne forståelser og sammenhenger i det empiriske materialet.

Kapittel 3 gir et innblikk i det metodiske arbeidet med oppgaven. Jeg vil her redegjøre for sider ved fremgangsmåten som er av betydning for å skaffe legitimitet til de valg som er gjort. Herunder en kvalitativ tilnærming gjennom dokumentanalyse, hvordan jeg fant frem til det empiriske materialet og videre etiske overveielser, analysestrategi og vitenskapelig kvalitet.

Kapittel 4 viser til hva jeg har funnet. Dette er først og fremst basert på hva mitt materiale sier om hvilken rolle religion spiller i norsk statlig bistandspolitikk i dag, men også, hva relevant litteratur på området sier om dette. Jeg vil ta for meg diskusjoner rundt sentrale funn, gjennom koblinger mellom empiri og teoretiske perspektiver.

Kapittel 5 er ment som en konklusjon. Det vil være en sammenfatning av sentrale tendenser i datamaterialet. Hva sier funnene noe om? Er det et tegn i tiden med diskusjoner av religionens rolle i norsk statlig bistandspolitikk?

2. Et utgangspunkt

Dette er ment som et grunnlag for arbeidet med å forankre og skape meningssammenhenger i det empiriske materialet. I stedet for å skrive meg inn i et bestemt teoretisk ståsted, vil jeg vise til noen teoretiske perspektiver og begreper som kan være nyttige å ha med seg i et forsøk på å kunne beskrive og gjerne forklare funn fra materialet. Det vil først bli gitt et innblikk i sentrale diskusjoner av betydning for å se på grunnlaget for religion og dens rolle i norsk bistandsarbeid. Et argument for å vise til dette utgangspunktet, er at de perspektiver jeg anlegger får betydning for mine forståelser og hvordan disse blir presentert.

2.1 Religion og utviklingspolitikk

For å kunne si noe om hvilken rolle religion kan sies å ha i de taler og artikler jeg har valgt, er det relevant med en innføring i noe av grunnlaget for dem. Derfor vil jeg her gi et innblikk i tanker og ideer om religion og politikk i Norge, samt si noe om bakgrunnen for og formålet med norsk bistandspolitikk før og i dag.

2.1.1 Ideer om religion og politikk i Norge

I følge Brekke (2002: 124) spredte det seg mellom 1850 og 1950 fra det protestantiske Europa til alle deler av verden en ideologi om at religion er og bør være noe privat og personlig, mens politisk makt og statsmakt er og bør være noe ikke-religiøs og offentlig. I løpet av de siste tiårene har denne trenden tilsynelatende snudd. Religion kan igjen sies å være en sterk politisk kraft i flere deler av verden, og flere debatter tilsier at dette også gjelder for Norge (Brekke 2002: 124).

I femti - og sekstiårene vokste det gradvis frem en antakelse i samfunnsvitenskapene om at verden ble mindre religiøs. Religion var på vei bort som selvstendig faktor i politikk og samfunnsliv, men kunne imidlertid overleve som privat tro og praksis. Det ble fremmet at religion og modernitet ikke kunne gå hånd i hånd. Religion var gammeldags, mens nye tider førte med seg en rasjonalitet og fornuft som ville ”spise seg inn på religionens områder og gjøre den overflødig” (Brekke 2002: 125). Som en motsetning til det hellige, kunne verden nå virke til å være inne i en gradvis redusering eller tilintetgjørelse av religion i samfunnet, en sekulariseringsprosess (Demerath III 2003, Rakodi 2011). Dette beskrives blant annet slik: ”Religion is no longer a matter of embodied practices, but is limited to the realm of the `soul`, leaving the state to care for the body” (Deneulin og Bano 2009: 60).

Sekulariseringshypotesen bygde på en ide om at alle var så mye mer religiøse før, noe som kan sees i relasjon til skillet mellom den såkalte *age of faith*, som kan knyttes til den mørke middelalderen, og *age of reason* som ble startet av tenkere under opplysningstiden (Brekke 2002: 126). Hypotesen hadde gode levekår gjennom seksti - og syttiårene, men begynte etter hvert å slå sprekker. Det kom eksempler fra flere land på at religion og politikk fortsatt grep inn i hverandre. Innspill om at religion burde være med på å danne basis for politiske avgjørelser, ble nå hørbare fra flere samfunn i verden (Brekke 2002: 128).

Selv om hypotesen begynte å slå sprekker, fantes det visse utviklingstrekk i Skandinavia som vitnet om en fortsatt form for sekularisme. Statistiske undersøkelser viste til at vi her i Norge ble mindre religiøse. Brekke (2002: 130) peker på at religiøst liv ble sidestilt med kinobesøk, under kategorien fritid, kultur og sport, noe som trolig er betegnende for hvordan mange i Norge ser på religion. Samtidig er funn om at vi går mindre i kirken et noe begrenset grunnlag for å kalle seg en sekulær stat, basert på en snever oppfattelse av hva (moderne) religiøsitet er. Andre undersøkelser, som har tatt høyde for flere enn de tradisjonelle oppfatningene av hva religion er, har funnet at folk føler mindre tilhørighet til etablerte religiøse samfunn og at de går mindre i kirken. Men de har ikke funnet det samme for utviklingen innen religiøs tro og holdninger (Brekke 2002: 131). Dermed er det vesentlige forskjeller mellom organisert tro og personlig tro i Norge.

Det er noen sekulære tendenser, men også grunnlag for å si at religion er et fenomen som er på fremmarsj igjen, med ulike grader av slagkraft innen offentlige diskusjoner. En oppblomstring av religionens betydning kan kanskje sies å være et svar på moderniteten og dens differensiering av samfunnets sfærer og en økende mangel på integrasjon og helhet. Hylland Eriksen (2008) viser til hvordan ulike globaliseringsprosesser har ført til nye spørsmål rundt identitet, både på individ - og samfunnsnivå. Samfunn i forskjellige deler av verden står i dag ovenfor flere av de samme utfordringene, og det blir et økende behov for det enkelte land å definere sin rolle på nytt ovenfor verdenssamfunnet. Herunder er det interessant å se på hva som kjennetegner norsk selvforståelse. I Norge ønsker politiske eliter i følge Brekke (2002: 104) å skape en identitet som en fornuftig og standhaftig forkjemper for blant annet menneskerettigheter. Samtidig som andre grupper ønsker å svare på globalisering og kulturell relativisering⁵ ved å bygge opp en sterk, norsk, kristen identitet.

⁵ Kulturell relativisme handler om plasseringen av et gitt samfunn i en større kontekst, noe som innebærer at man må sammenligne seg med andre samfunn for å forstå hvem man selv er (Brekke 2002).

2.1.2 Norsk bistandspolitikk

Utviklingshjelp kan beskrives som et fenomen som vokste frem etter andre verdenskrig og avløste kolonialismen som organiserende prinsipp for forbindelse mellom fattige og rike land (Nustad 2003: 46). Norsk utviklingshjelp oppstod tilsynelatende i en spenning mellom historie og selvbilde. Nustad (2003: 53) viser til hvordan Norge, gjennom sin historie, har vært en del av de europeiske stormaktene, og hvordan dette står i kontrast til det norske selvbildet som en undertrykt nasjon som selv har vært kolonisert og dermed kan identifisere seg med fattige land. Dette blir også omtalt som et mulig norsk ubehag. Det kan virke som om norsk bistand er forankret i et selvforherligende bilde, men fremfor alt er det kanskje en søkende engasjementspolitikk (Toje 2010).

Siden Norge ikke hadde en egentlig kolonial fortid å vise til, ble etiske begrunnelser for norsk utviklingsarbeid særlig viktige. Et kjent sitat som på sett og vis underbygger dette står Jacob Aano fra Kristelig Folkeparti for fra en stortingsdebatt i 1981: ”Vi må gjera det gode og ikkje bli trøytt” (Tvedt 2009: 45). I norsk sammenheng er det naturlig å se på misjon som en forløper til utviklingsarbeidet: ”Norge sendte fra slutten av 1800 - tallet til bistandsepoken ble etablert ut flere misjonærer i Paulus sine fotspor enn noe annet land i forhold til folketallet” (Tvedt 2007: 66). Utviklingsarbeidet er også inspirert av den såkalte Marshallhjelpen som USA gav til krigsherjede Europa, som blant annet innebar å starte opp hjelpeprogrammer tilsiktet ”underutviklede områder” i verden (Tolo 2011b: 110-111). I tillegg til Fridtjof Nansens humanitære arbeid, som en naturlig forlengelse av det nasjonale selvbildet, og Arbeiderbevegelsens interesse for internasjonal solidaritet (Nustad 2003: 53).

Misjon har nok også etter hvert skapt et grunnlag for vår forståelse av hva bistand er og hvorfor Norge engasjerer seg i denne type arbeid. I forlengelse av dette kan Marianne Gullestads (2007) studie *Misjonsbilder, bidrag til norsk selvforståelse* virke bekreftende. Hun fremhever hvordan bildene norske misjonærer tok fra 1920 - årene og frem til i dag, som ble spredt gjennom bøker, blader og lysbilder, har skapt et grunnlag for nordmenns forestillinger av seg selv versus mennesker i de verdensdeler og land hvor Norge bidrar med utviklingshjelp. Misjonærene var over lang tid nærmest enerådende rapportører om forholdene *der ute*. Dermed fikk de ”... innflytelse på den folkelige dannelsen av forestillingen om de primitive og trengende” her hjemme (Jøssang 2011: 142).

Bistand er et relativt nytt begrep, men saken ordet står for er ikke ny og den er tuftet på flere beveggrunner (Tolo 2011a: 12). Helt fra de første kristnes tid har kirken vært opptatt av å hjelpe og vise omsorg. Det står omtalt flere steder at bistand på mange måter kan sees som en del av vår identitet. En identitet som har dype røtter i barmhjertighet og brorskap som motivasjonsfaktorer (Strand 2011: 37). Barmhjertighet viser til fortellingen om den barmhjertige Samaritan som man kan lese om i evangeliet etter Lukas (Luk. 10,25-37, Bibelforlaget, bokmål, 2011). Det handler om bistandsarbeid med et utgangspunkt i et kristent verdigrunnlag som viser til nestekjærlighet og empati for andre. Et kjent utsagn fra denne teksten er hentet fra Luk. 10,27: ”Han svarte og sa: Du skal elske Herren din Gud av hele ditt hjerte og av hele din sjel og av all din kraft og av all din forstand, og din neste som deg selv!”. I Luk 10,28 står det: ”Da sa han til ham: Du svarte rett. Gjør dette, så skal du leve!”.

Et sentralt aspekt ved en verdibasert bistand er å anerkjenne at giver og mottaker har forskjellige verdigrunnlag (Strand 2011: 16). Herunder er det viktig å si noe om den såkalte nøytralitetsparagrafen av 1962-63. Den innebærer forenklet at ”støtte fra norsk utviklingshjelp er betinget av at vedkommende tiltak ikke blir brukt til å fremme politiske eller religiøse særformål” (Strand 2011: 17). I hvilken grad den er blitt overholdt i det norske bistandsarbeidet, er omdiskutert. Solheim har blant annet uttalt at upolitisk bistand er absurd, noe som kan sees i relasjon til en etter hvert etablert sannhet om at ingen handling er verdinøytral (Strand 2011: 18).

Brorskap som beveggrunn har mye av den samme ideologien som det kristne grunnlaget for bistand. Et eksempel på hvordan barmhjertighet og brorskap går sammen er historien om en jente som bærer en gutt bort fra krigsødeleggelser i Vietnam mens hun sier: ”He ain` t heavy, he`s my brother” (Strand 2011: 27). For seg selv viser brorskap til solidaritet med andre mennesker, og er nært knyttet til rettferdighet og menneskerettigheter som grunnlag for bistandsarbeid. En tredje beveggrunn for bistand, kanskje særlig relevant de siste årene, blir omtalt som business. Dette handler i hovedsak om et slagord som sier ”We want trade, not Aid” (Strand 2011: 31). I dette ligger det at handel med egne varer kan være en viktigere inntektskilde enn bistandsmidler.

Utviklingsbegrepet var i begynnelsen preget av en fremtidsoptimisme, i hvert fall for det vestlige bistandsarbeidet. Det var sterkt knyttet til dikotomien mellom moderne og tradisjonelle samfunn, og hvordan de rike kan bistå de fattige eller underutviklede (Ytrehus 2011: 85).

Sistnevnte betegnelse er endret til ”under utvikling”, med referanse til betydningen av hvem som setter standarden for hva utvikling innebærer, slik at bistandsarbeidet kan holde seg til intensjonen om å være et likeverdig samarbeid (Ytrehus 2011: 86). Det kan herunder være sentralt å vise til faren ved et enveis utviklingsarbeid; det å gi gaver i dagens kontraktbaserte samfunn. Det fungerer kanskje ikke hvis det bare baserer seg på ytelser, og ikke gjenytelser. Det norske utviklingsarbeidet er i stor grad representert som en enveis overføring mellom rike og fattige land, ”som en fri gave for å løse deres problemer” (Nustad 2003: 143). På denne måten oppnår man trolig ikke de bånd som skapes mellom mennesker og nasjoner gjennom gaveutveksling, som blir ansett som noe det viktigste ved å gi gaver (Nustad 2003: 143)

Norsk utviklingshjelp ble første gang formelt organisert i 1962. Etter hvert ble statlig utviklingshjelp og bistand kanalisert gjennom FN og nasjonale hjelpeorganisasjoner. Den norske hjelpen ble og er organisert gjennom Norad (Døhlie 2006). På 1980 – tallet uttalte den politiske ledelsen at Norge ikke hadde den ”ekspertise, tradisjon eller mentalitet” som skulle til for å kunne være en pådriver internasjonalt. I slutten av 1990 – årene derimot ble Norge både av politikere og gjennom massemediene fremhevet som en ”fredsnasjon og humanitær stormakt” (Tvedt 2009: 41). Her var det altså store endringer over kort tid.

Fra siste halvdel av 1980 – tallet ble mangel på demokrati og respekt for menneskerettighetene i land hvor Norge drev bistandsarbeid sett på som et hinder for utvikling. Dermed ble menneskerettigheter etter hvert et særlig viktig satsningsområde (Ytrehus 2011: 80). Når vi beveger oss inn i det 21. århundre er utviklingsarbeidet i stor grad tuftet på å fremme menneskerettigheter, solidaritet, kampen mot fattigdom og FNs tusenårs mål.⁶

Norge fokuserer på å drive med bistand der hvor man har kompetanse og der hvor denne er etterspurt, gjennom såkalt bilateral bistand; som går fra stat til stat gjennom direkte overføringer. Der hvor Norge ikke har tilstrekkelig kompetanse, søkes bistanden kanalisert gjennom multilaterale organisasjoner, det vil si et eller flere ledd (Klima, konflikt og kapital 2008-2009).

⁶ FNs tusenårs mål ble vedtatt i 2000 og viser til åtte overordnede punkter med målsetninger for utvikling på bestemte områder. I korte trekk tar disse for seg å utrydde fattigdom, kjempe for likestilling, kvinners rettigheter og muligheter for utdanning, stoppe spredning av dødelige sykdommer, tilgang på helse – og omsorgstjenester samt sikre miljømessig bærekraft og globale partnerskap for utvikling (Klima, konflikt og kapital 2008-2009 pkt. 7.1).

2.2. Teoretiske perspektiver

Gjennom arbeidet med det empiriske materialet og analysene var det noen begreper som viste seg som mer fremtredende enn andre. Her vil jeg redegjøre for et utvalg av disse for å vise til hva jeg vektlegger i videre bruk av dem.

Bistand og utvikling

Utviklings samarbeid eller bistand er i følge en beskrivelse på Norad sine hjemmesider en

”... betegnelse på offentlige og private finansielle og andre materielle overføringer fra giverland til mottakerland i den hensikt å bistå regioner og stater, organisasjoner og grupper i deres sosiale og økonomiske utvikling for å fremme økonomisk vekst og bekjempe fattigdom” (Norad u.å.).

I Norge bruker vi begrepene bistand og utviklingshjelp om hverandre. Dette har trolig sammenheng med et ønske om å nyansere innholdet. I mitt arbeid har det derfor blitt naturlig å veksle mellom disse begrepene. I litterære bidrag på engelsk skilles det derimot mellom begrepet *development* for utvikling og *development aid* for bistand.

Norsk statlig bistandspolitikk viser til arbeid og resultater som kommer fra de viktigste aktørene innen norsk utviklings samarbeid. Regjeringen fremmer forslag til norsk utviklingspolitikk gjennom blant annet stortingsmeldinger, og Stortinget fastsetter på bakgrunn av dette norsk utviklingspolitikk, herunder hvilke land og regioner som skal prioriteres, hvilke temaer og utfordringer man skal fokusere på og hvor mye penger man skal gi. UD vedtar med utgangspunkt i dette ulike strategier for samarbeid og Norad bidrar til en effektiv forvaltning av bistandsmidlene (Norad u.å.).

“At a minimum, development is movement from a worse state to a better one. For a society to develop, it must improve in some relevant way” (Rakodi 2011). Bistand understreker et forsøk på å assistere uten å uttrykke mål om utvikling. Utviklingshjelp handler om å uttrykke mer konkrete mål om at hjelpen en bidrar med skal kunne føre til utvikling (Tolo 2011a: 10). I følge St.meld. nr. 13 (2008-2009) *Klima, konflikt og kapital* handler bistand om finansiering av tiltak som giver - og mottaker er blitt enige om å prioritere. Samtidig er det flere steder fremhevet at det ikke finnes en entydig, universell definisjon av hva utvikling er:

”... monolithic idea with a single, universally accepted definition – understandings of and ideas about development are socially constructed, by the citizens of ‘developing’ countries, governments, development agencies and critics” (Rakodi 2011: 3)

Bistandsarbeid kan gjøres på ulike måter og gjennom ulike kanaler. Det blir omtalt som et av flere utviklingspolitiske virkemiddel. Et sentralt mål er at land får kontroll over egen utvikling og at flere mennesker får ta kontroll over egne liv.

Menneskerettigheter

I arbeidet med bistand og utvikling har menneskerettighetene etter hvert blitt et av de viktigste satsningsområdene, fordi mangel på respekt for rettighetene enkelte steder kan sees som et hinder for utvikling. Som en samlebetegnelse viser menneskerettigheter til en ide om visse universelle og ukrenkelige rettigheter knyttet til menneskeverdet i seg selv. Etter andre verdenskrig ble en samling rettigheter nedfelt i FNs menneskerettighetserklæring av 1948. Disse er senere nedfelt i internasjonale lovverk, og rettighetene er noe alle verdens stater i utgangspunktet skal stå bak (Utenriksdepartementet u.å.). Norsk bistandspolitikk forholder seg til rettighetene blant annet gjennom tanken om *menneskelig sikkerhet*, som viser til de basisbehov alle mennesker har (Kultur, konflikt og kapital 2008-2009: 64).

Menneskerettighetene er kort fortalt inndelt i ulike kategorier; sivile og politiske rettigheter, økonomiske, sosiale og kulturelle.⁷ Et sentralt poeng for min oppgave er hvordan menneskerettighetserklæringen allerede i 1948 signaliserte et ikke-instrumentelt forhold til religion (Deneulin og Bano 2009: 40).

Religion, religiøsitet og kultur

Hvordan religion blir definert får viktige konsekvenser for hvordan det som sosialt fenomen blir behandlet og tatt høyde for i arbeidet med bistand, både i tenkning og praksis (Deneulin og Bano 2009: 63). Skillet mellom hva som er religion og hva som ikke er det, er ikke alltid like lett å vise til. Flere bruker det hellige eller overnaturlige som et tydelig eksempel på et religiøst aspekt ved alle religioner (Skeie 2006: 58). Samtidig innleder flere kjente bidrag på området med at "religion in one of those terms that is extremely difficult to define" (Fox og Sandler 2004: 2) og "...defining and conceptualising religion is a notoriously difficult task" (Haynes 2007: 13).

En måte å definere religion på er å skille mellom *hva religion er* og *hva religion gjør* (Rakodi 2011: 44). Skillet går mellom det substansielle og det funksjonelle.

⁷ For mer informasjon om innholdet for disse kategoriene, se blant annet under *tema* og deretter *menneskerettigheter* på FN og UD sine hjemmesider.

Det første viser til hva som skiller religion fra andre sosiale fenomener, for eksempel troen på noe overnaturlig. Det siste viser til hvilken rolle religion spiller i å legge føringer på menneskers syn på verden og sosiale relasjoner. Den religiøse lære, de trosoppfatninger og ideer som kommer av "religions of the books", er noe som legemliggjør seg i folks liv og reproducerer seg selv i generasjoner innenfor gitte kontekster. Slik sett kan den ikke bare være gjeldende i private sfærer (Rakodi 2011: 49).

I Oxford English Dictionary blir religion blant annet definert som "the belief in and worship of a superhuman controlling power, especially a personal God and gods" (Deneulin og Bano 2009: 57). Religiøsitet handler om *hvordan* folk er religiøse, "practicing rituals, retelling myths, referring to religious symbols, accepting certain beliefs and/or attempting to live in accordance with religious moral and ethical injunctions", eller *hvor* religiøse de er (Rakodi 2011: 51).

Kultur kan defineres som et sett av praksiser, verdier, holdninger og regler satt i system, som legger føringer for hvordan man lever og samhandler innenfor et gitt samfunn. Rakodi viser til en sammenfatning:

"The complex whole of knowledge, wisdom, values, attitudes, customs and multiple resources which a 'community' has inherited adopted or created in order to flourish in the context of its social and natural environment." (Rakodi 2011: 59)

Religion kan sees som en del av sosial - og kulturell sammenheng. Samtidig ligger det i dag et omfattende arbeid i å skulle skille mellom religion, religiøsitet og andre kulturelle ressurser som vi bruker i våre tilnærminger til og forståelser av oss selv og andre (Skeie 2006: 59).

Et aspekt som kan gjøre det utfordrende å se på forholdet mellom religion og utvikling er at begrepet religion i følge Haynes er "eurocentric in nature" (Haynes 2007: 13)". Ikke-europeiske kulturer har ikke de samme ideer om religion, verken innhold eller betydning. En konsekvens blir at ingen definisjoner kan brukes helt trygt i interkulturell eller interreligiøs kontekst utenfor Europa og Vesten (Haynes 2007: 14).

Makt

Norge baserer sin bistandspolitikk på å referere til universelle prinsipper, uten at mottakerland nødvendigvis blir invitert til å danne lokale utforminger av disse prinsippene. Dette kan indirekte sees som at begreper har et selvsagt meningsinnhold, og man kan spørre seg hvilken makt Norge har til å universalisere egne meningsforståelser.

Når det gjelder å se på norsk utviklingsarbeid i et maktperspektiv hadde Tvedt, historiker og professor i statsvitenskap, som utgangspunkt å studere den norske samaritan som maktfigur. Det blir i følge ham å studere maktutøvelse der hvor den er minst høyrøstet, og kanskje verken anerkjent eller forstått som nettopp noe mektig (Tvedt 2009: 20) Norge har vel kanskje også, slik vi har sett om norsk bistandspolitikk, fremhevet seg som et motstykke til makt. Den gode handling på de fattiges vegne, hvor nasjonen er bærer av verdier og mål som blir oppfattet som ”delt av alle” fordi de umiddelbart fremstår som riktige (Tvedt 2009: 20).

I arbeidet med innholdet for norsk bistandspolitikk er det likevel noe eller noen som har mer innflytelse enn andre. Her kan man gå inn i ulike aspekter ved definisjonsmakt, for eksempel knyttet til språklige vendinger og fremstillinger. Et såkalt bistandsspråk og diskusjoner knyttet til dette arbeidet kan være vanskelig å få tak på, det kan også være fjernt fra folk i det daglige.

Identitet

Norsk bistandspolitikk vil være preget av hvordan Norge har definert sin rolle ovenfor verdenssamfunnet. Dermed vil det kanskje være mer relevant å se på hvorfor noe er definert som det er, fremfor hvem som har definert hva. Herunder overordnende strukturer knyttet til identitet og nasjonal selvforståelse. Det vil være et forsøk på å si noe om hva som styrer styrerne, og hvilke interesser de styrende er bærere av. Hvilke oppfatninger og identitetsformer er de styrende både bærere av og produsenter av? (Tvedt 2009: 35).⁸

En identitet er gjerne relativt bestandig eller uforanderlig over noe tid, og det er naturlig å tenke seg at den norske selvforståelsen har vært den samme i det tidsrommet mitt datamaterialet bygger på. Det er likevel ikke noe som er selvidentisk, og vår nasjonale identitet, det etter hvert kollektive ”vi”, er konstruert etter og basert på historiske forutsetninger (Tvedt 2009: 204).

⁸ Se pkt. 2.1.1 ideer om religion og politikk i Norge og pkt. 2.1.2 norsk bistandspolitikk for en kort redegjørelse av hva som kan sees som grunnlaget for norske oppfatninger av eget virke.

Dermed er det også til en viss grad midlertidig og sårbart. Norge er med i en global utvikling, og endringer kommer gradvis eller snikende slik at også vår nasjonale identitet i en eller annen forstand endrer seg.

2.3 Oppsummering

Her har jeg vist til et historisk og teoretisk rammeverk, samt et utvalg av sentrale begreper, som kan være nyttige å ha med seg i arbeidet med å skape meningssammenhenger i det empiriske materialet.

Vi har sett at ideer om religion og politikk i Norge har vært i stadig endring, og delvis har fulgt innflytelser fra andre europeiske land. Religion er blitt ansett som privat og personlig, mens politisk makt og statsmakt har vært noe ikke-religiøst og offentlig. Religion og modernitet kunne ikke gå hånd i hånd, og fornuft og rasjonalitet ville spise seg inn på religiøse områder og gjøre den overflødig. Det ble hevdet at alle var så mye mer religiøse før, og at man stod ovenfor en sekularisering av samfunnet. Denne hypotesen begynte etter hvert å slå sprekker og det kan sies å være vesensforskjeller mellom organisert tro og personlig tro i Norge. Det er noen sekulære tendenser i dag, men også grunnlag for å si at religion er i stadig fremmarsj, med ulik slagkraft i offentlige og politiske diskusjoner. Dette kan kanskje sees som et motsvar på det modernitet og globalisering har ført til av manglende helhet i et samfunn. Dette kan igjen vise seg gjennom et behov for å danne eller styrke ens identitet, både på individ – og samfunnsnivå. Det handler om å definere norsk selvforståelse og hvordan denne fremstår i arbeidet med bistand.

Norsk bistandspolitikk oppstod etter andre verdenskrig, i en tilsynelatende spenning mellom historie og selvbilde. Ethiske begrunnelser har vært særlig viktige som utgangspunkt, det samme gjelder misjon som forløper, inspirasjon og grunnlag for forståelse av hva bistand handler om. Det er pekt på ulike beveggrunner for norsk bistandsarbeid, med barmhjertighet, brorskap og business som de mest fremtredende. Fra 1980 til 1990 – tallet gikk Norge fra å anse seg selv som ikke egnet som nasjonal pådriver til å være en frednasjon og humanitær stormakt. Bistand blir ansett som et viktig utviklingspolitisk virkemiddel, og menneskerettighetene har etter hvert blitt et av de viktigste satsningsområdene, fordi mangel på respekt for rettighetene enkelte steder kan sees som et hinder for utvikling.

Vi har sett at hvordan noe blir definert får viktige konsekvenser for hvordan det som sosialt fenomen blir behandlet og tatt høyde for i arbeidet med bistand, både i tenkning og praksis.

For å kunne si noe om religionens rolle for norsk bistand, er det viktig å se på religion som en del av sosial - og kulturell sammenheng. Samtidig ligger det i dag et omfattende arbeid i å skulle skille mellom religion, religiøsitet og andre kulturelle ressurser som vi bruker i våre tilnærminger til og forståelser av oss selv og andre.

I neste kapittel vil det bli gitt et innblikk i det arbeidet som finner sted før man kan si noe om hva man har funnet. Nemlig valget om og gjennomføringen av en kvalitativ tilnærming og hvilke metodiske implikasjoner det har hatt for oppgaven.

3. Fremgangsmåte

Her vil jeg si noe om inngangen til feltet jeg ønsket å studere, og hvordan kjennskap til det og kunnskap om det er blitt behandlet og kan forventes fremstilt. Jeg vil i stor grad vise til de ulike praktiske og analytiske valg og overveielser som er gjort i forhold til en kvalitativ tilnærming gjennom dokumentanalyse.

3.1 Kvalitativ tilnærming

Et sentralt aspekt ved kvalitative metoder er søken etter hvordan mennesker og institusjoner konstruerer virkeligheten rundt seg. Et mål med kvalitative studier er å beskrive og gjerne også forklare sosiale temaer (Rapley 2007: x). Det foreligger som regel et ønske om relativt små utvalg for å kunne gå i dybden og se på dem i lys av tid og kontekst. Grønmo (2004) viser til betydningen av å danne seg en helhetlig forståelse av spesifikke forhold. Beskrivelser av kvalitativ forskning er ofte kjennetegnet av en tendens til å i særlig stor grad vise til kvalitativ metode som tolkningsarbeid. Metode handler om veien til et mål, og er en systematisert måte å undersøke sosiale fenomener. Derfor blir det viktig å vise til tekniske og håndverksmessige aspekter, som er vel så viktige her som ved kvantitative metoder (Hjerm og Lindgren 2011: 84-85).

3.1.1 Dokumentanalyse

Dokumentanalyse har en lang tradisjon i kvalitativ metode. Den er godt egnet når en skal forsøke å se på og få tak i hva mennesker faktisk har uttalt og diskutert. Ved dokumentanalyse skaffer man til veie data gjennom analyse av foreliggende kildemateriale. Kvalitative tekster skal gi eller formidle en meningssammenheng som gir meg som leser en forståelse av de sosiale fenomen teksten handler om (Thagaard 2009). Tekstene skiller seg fra andre kvalitative data da de opprinnelig er skrevet for andre formål enn det jeg skal bruke dem til. Dokumentanalyse kan sies å være en dyptgående og distansert forskningsmetode på en og samme tid. Det er på mange måter en diskret og indirekte metode hvor man kan nå frem til fyldige beskrivelser. Det er fokus på noe konkret, skriftlige ”efterladenskaper”, som kan tolkes (Duedahl og Hviid Jacobsen 2010: 18). Et fortrinn er at man kan se tilbake for å finne eventuelle endringer over tid.

Siden jeg ønsket å gjøre en vurderende analyse av innholdet i utvalgte tekster, kunne et mer konkret valg av analysestrategi vært diskursanalyse, som forenklet tar for seg å se på tekster som ytringer i en sosial sammenheng.

Samtidig er det slik Duedahl og Hviid Jacobsen (2010: 82) poengterer:

”... diskursanalyse betyr `tale og tekst i kontekst`, da den som regel kun dækker det rent sproglige, mens diskurs oftest henviser til noget langt bredere, nemlig til forbundne ideer og praksisser i tilknytning til verdens indretning”.

Diskursanalyse handler mer konkret om å kartlegge og diskutere hvordan begreper eller temaer i et datamateriale knyttes sammen i språklige mønstre som gjenspeiler og former tenkemåter og adferdsmønstre i samfunnet (Hjerm og Lindgren 2011: 87). Det var ikke et formål for meg å se på det språklige som virkemiddel, men å se på hva tekstene sier noe om på bakgrunn av den kontekst de er en del av. Dermed blir min analyse å betrakte som en ren innholdsanalyse.

En mulig ulempe ved bruk av dokumentanalyse, er at tekstene foreligger før studien begynner. Allerede i forkant mister man da kontroll over dataseleksjonen, da disse foreligger i en eller annen form. Man oppnår dermed ikke en egentlig innlevelse i problemfeltet og får heller ingen innflytelse på deres utforming (Thagaard 2009). Dette kan imidlertid også sees som en fordel, blant annet som et tidsbesparende aspekt og på bakgrunn av en vanlig antakelse om at kildene trolig er meget nøyaktige. Samtidig er det viktig å skille mellom data, som allerede eksisterer, og mitt datamateriale, en samling av valgte tekster (Rapley 2007: 8). Bak eget materiale ligger det et arbeid i å finne, velge og samle tekster som fremstår som relevante for å kunne besvare forskningsspørsmålene.

3.1.2 Datamaterialet

Jeg ønsket å se på hvilken rolle religion spiller i norsk statlig bistandspolitikk i dag, og da var det naturlig å velge et materiale av nåværende ministre i UD med relevant tilknytning til mitt utgangspunkt. Dermed falt valget på taler og artikler av Støre og Solheim fra de fikk sine ministerverv i 2005 og frem til i dag. Dette fordi de har førstehåndserfaring med de spørsmål som stilles, og dermed også fremtredende stemmer når det gjelder å formidle dette i det offentlige. For å finne frem til tekster søkte jeg primært i UDs elektroniske arkiver. Jeg brukte ordene religion, tro, Gud, utvikling, bistand og politikk hver for seg og i ulike kombinasjoner.⁹

⁹ De tekstene jeg til slutt valgte inneholder alle ordet religion eller diskusjoner knyttet til religion og politikk, da jeg fant dem på bakgrunn av treff på søkeordene som er nevnt.

På et generelt grunnlag var det tilsynelatende få tekster å finne med disse søkeordene fra 2005 og frem til i dag, noe som kanskje kan sees som et funn i seg selv. Jeg har søkt på tekster av Støre og Solheim fra de fikk sine ministerverv i 2005 og frem til i dag. Jeg har funnet tekster fra 2007 og frem til i dag.

Materialet består av offentlige dokumenter som i utgangspunktet er lett tilgjengelig for alle som er interessert fordi de er samlet i åpne databaser. Men siden det var relativt få tekster å benytte seg av fra det aktuelle tidsrommet, bestemte jeg meg for å forsøke å samle mer materiale fra andre steder. Jeg var blant annet på et folkemøte om religion, utenrikspolitikk, demokrati og menneskerettigheter på Litteraturhuset i Oslo hvor Støre innledet. I etterkant fikk jeg et lydopptak av dette gitt av kommunikasjonsrådgiver i UD, Svein A. Michelsen. Jeg transkriberte lydopptaket og brukte dette som en del av analysematerialet. Innlegget ble senere publisert i UD's elektroniske arkiver, og det er dette eksemplaret jeg endte opp med å bruke.¹⁰ I tillegg har jeg tatt for meg deler av St.meld. nr. 13 (2008-2009) *Klima, konflikt og kapital: norsk utviklingspolitikk i et endret handlingsrom*. Dette er den nyeste meldingen lagt frem av UD som kan sees som relevant for mitt utgangspunkt.

I et ønske om å oppnå større bredde i utvalget var jeg også i kontakt med Osloseret for fred og menneskerettigheter for å få innsyn i et eventuelt materiale i tilknytning til prosjektet ”Religion og utvikling”. Det skal komme en sluttrapport i løpet av sommeren 2012, noe som gjør det umulig for meg å implementere deler av deres konklusjoner i mitt prosjekt. Men jeg har benyttet meg av en faglig blogg om religion og samfunn, ved navn PluRel, i regi av Universitetet i Oslo. Her diskuteres prosjektets hovedspørsmål gjennom ordvekslinger mellom to sentrale bidragsytere i referansegruppen. Jeg har ikke brukt dette som en del av eget datamateriale, men jeg anser deres foreløpige innspill, drøftinger og nyanseringer av relevans for å diskutere funn fra egen empiri opp mot forskningsspørsmålene.

Utvalget av tekster er delvis basert på praktiske rammer i forhold til mengde og tidsbruk, men mest på hensiktsmessighet og tilgjengelighet. Jeg kunne gjerne tenkt meg en større grad av variasjon i taler og artikler, slik at jeg kunne utnyttet variasjonens potensiale med henhold til å forstå og beskrive et fenomen. Samtidig måtte jeg basere utvalget på at det skulle være et mangfold relevant for konteksten, det jeg ønsket å beskrive, og forholde meg til at det ikke var så mange tekster å velge i.

¹⁰ Jeg valgte å bruke UD's publikasjon da min transkripsjon flere steder var mangelfull grunnet dårlig kvalitet på lydopptaket jeg hadde fått tilgang til.

3.2 Ethiske overveielser

Både i forkant av og underveis i prosjektet er det viktig å gjøre seg noen tanker om etikk i arbeidet med dokumenter. Prosjektet var ikke underlagt meldeplikt eller konsesjonsplikt til Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste (NSD), grunnet bruk av dokumenter gjort kjent for offentligheten av personer i offentlige roller, og hvor det ikke fremkommer sensitive personopplysninger (Johannesen, Tufte og Kristoffersen 2010). Dermed ble det heller ikke vurdert som et krav med bruk av informert samtykke og anonymisering i forhold til bruk av datamaterialet.

Feltarbeid i biblioteker og arkiver kan i utgangspunktet sees som ”ufarlig feltarbeid”. Ved å arbeide og iaktta på avstand kommer man ikke i direkte kontakt eller påvirker de menneskene hvis handlinger eller ytringer man studerer. Likevel er det viktig å ha med seg at ”... tro ikke, at blot fordi du arbejder med bøger eller statistikker, så er mennesker ikke påvirket af din tilstedeværelse, eller af det du skriver” (Duedahl og Hviid Jacobsen 2010: 74). Dette handler om at dokumentanalyse gir uttrykk for mine aktive seleksjoner, bearbejdinge og fortolkninger. ”... the facts we find in ‘the field’ never speaks for themselves but are impregnated by our assumptions” (Silverman 2001: 1).

Det meste i samfunnsvitenskapene kan sies å være basert på fortolkninger, ikke noe kan tale utelukkende for seg selv. Med dette følger et etisk ansvar, blant annet i forhold til å gjøre rede for hvordan man har kommet frem til de konklusjoner man presenterer.

Førforståelse

Et sentralt moment i arbeidet med å danne og utforske datamaterialet er at man hele tiden er bevisst på sin egen forutinntatthet eller førforståelse. Johannessen m.fl. påpeker at “ingen av oss møter verden forutsetningsløst, og vår bakgrunn – både personlig og faglig – vil være en del av prosessen med å etablere kunnskap” (Johannessen m.fl. 2010: 5). Mine antakelser kan ha hatt innvirkning både på det materialet som forelå etter utvalget og hvordan dette er blitt fortolket. Blant annet basert på valg av tekster med søkeord eller overskrifter som refererer til noe man tror man skal finne eller tenkte var relevant.

Å være oppmerksom på at ens førforståelse spiller en rolle, er det samme som å være åpen for at studien ikke er ensbetydende med et nøytralt grunnlag og resultater. Dette har også sammenheng med hvordan analyse materialet bygger på taler og artikler skrevet av

enkeltpersoner, med individuelle faktorer som påvirker, men som i hovedsak skal representere statlige grunnlag og hensyn.

Det er dog ikke det samme å være bevisst på egen førforståelse og det å utlevere eget ståsted til leseren. Dette er noe Tvedt (2009) oppsummerer i sitt etterord til egen forskning:

” Ved å avkreve forskeren hans eller hennes standpunkt forutsetter omverdenen at forskning foretas i en situasjon hvor fasit er gitt eller funnet - for forskeren. Den ambivalens som god forskning er kjennetegnet av, aksepteres ikke. Forskningens bærende begrunnelse anerkjennes ikke. Forskning som refleksjon undergraves, for kravet kommer overalt fra; Har du ikke bestemt deg for hva du mener er det beste for det fenomenet du undersøker, må du bestemme deg for hva du mener, for da først får forskningen verdi.” (Tvedt 2009: 229).

3.3 Analysestrategi

Alle tekster inneholder motsetningsforhold og begreper med flere lag av betydning, og man bruker dem uten å nødvendigvis ta stilling til forfatterens intensjoner (Duedahl og Hviid Jacobsen 2010: 35). Det finnes dermed ingen entydig sann fortolkning av en tekst, og forfatterens intensjoner trenger ikke å stemme overens med mine oppfatninger. På bakgrunn av dette kan mitt arbeid sees i forhold til en hermeneutisk tilnærming, som legger vekt på at fenomener kan tolkes på flere nivåer. Et hermeneutisk mål er å sikre eller oppnå gyldig forståelse av meningen i en tekst. Dermed er det slik at mening bare kan forstås i lys av den sammenheng det man studerer er en del av (Thagaard 2009: 37). For å sikre et størst mulig samsvar mellom tekst og forståelse av den er det dermed viktig å ta stilling til hvem som har skrevet den, hvilken type tekst det er og hvilket formål den er ment for. Det blir også viktig å ta høyde for at den vil være preget av at den er skrevet ut i fra bestemte trosforestillinger, basert på forfatterens personlige og offentlige syn, utdanning og tiden rundt dens opphav (Duedahl og Hviid Jacobsen 2010: 32).

Et mål for kvalitativ analyse er at tolkninger skal vokse frem i en vekselvis prosess, mellom det man allerede vet på den ene siden, og nye erfaringer på den andre. En kvalitativ analysestrategi handler først og fremst om å lese tekstene inngående med fokus på hvordan forskjellige ting beskrives og defineres i forhold til hverandre (Hjerm og Lindgren 2011: 85). Analysearbeidet er ikke en adskilt del av arbeidet, men noe som begynner allerede i utvelgelsen av tekster og første gjennomlesning av dem. Det handler om hvordan dataene bearbeides, fra de er innsamlet til man kan få frem mønstre som kan diskuteres videre teoretisk (Hjerm og Lindgren 2011: 87).

Den systematiske analysen begynte da jeg leste tekstene gjentatte ganger, hver for seg og i sammenheng, og noterte stikkord i marginen. Jeg hadde stort sett samme tilnærming til alle tekstene, uavhengig av om det var en tale, artikkel, stortingsmelding eller transkripsjon av lydopptak. Grønmo (2004) påpeker betydningen av å kode materialet, hvor kodene gir en oversikt over forkortelser, forenklinger eller sammenfatninger av hva tekstene handler om. Jeg gjorde bare dette i den første tilnærmingen til tekstene, en såkalt åpen koding, for å skille ut det jeg anså som det viktigste. Stikkord og koder ble etter hvert sammenfattet i matriser. Dette for å danne en visuell fremstilling av temaer og tendenser i tekstene. Jeg lagde først en matrise for hver enkelt tekst, deretter en større matrise med funn fra alle tekstene. Etter hvert som jeg leste relevant litteratur på området la jeg til stikkord ved funnene, enten i form av konkrete perspektiver, begreper eller sitater som kunne være av relevans eller til inspirasjon i det videre arbeidet.

Funnene er basert på søken etter svar på det forskningsspørsmålet og de fire underspørsmålene jeg stilte innledningsvis. Jeg ønsket å sammenligne og se om noe var sammenfallende, eller om noen tekster i noen grad skilte seg ut fra de resterende ut i fra hva jeg så etter. Funnene er dermed til en viss grad preget av at det var visse aspekter jeg hadde valgt bort, hadde oversett eller ikke der og da anså som av relevans.

Analysearbeidet kan videre deles inn i to faser, en beskrivende og en tolkende. I den beskrivende fasen leste jeg tekstene gjentatte ganger for å finne frem til tendenser i materialet jeg ønsket å gå videre med. I tillegg til å se etter temaer som gikk igjen, hadde jeg også for øye å forsøke å spore frekvensen av bruk av ordene religion og tro i tekstene, dog ikke meget systematisert. Jeg hadde større fokus på å se på hva som stod skrevet om religion som fenomen, i hvilken sammenheng religion ble nevnt og i hvilken tilsynelatende hensikt. I den tolkende fasen arbeidet jeg derfor mot en dypere forståelse av de tendenser som viste seg, gjerne i kobling med tidligere empiriske studier og teorier og begreper som fremstod som nyttige (Thagaard 2009: 180).

Et mål for analysearbeidet var å kunne avbilde og beskrive i mine fremstillinger, men også å kunne vise til forståelser og forklaringer. Det er i følge Hjerm og Lindgren (2011: 88-89) snakk om å først skulle ordne funnene grovt (koding), for deretter å ordne dem litt grundigere (tematisere) for så å kunne bruke dem som utgangspunkt for analyser og konklusjoner (oppsummering).

Analysen kan sees som temasentrert fordi jeg ønsket å finne frem til noen generelle og spesielle beskrivelser, ikke enkeltfortellinger. Når det gjelder å tematisere handler dette om å kunne presentere temaer i og påstander om materialet som kan være med på å forklare eller si noe om forståelser av det fenomenet jeg studerer. Selv om kvalitativ analyse er innrettet mot detaljrikdom og nærhet til det man studerer, er det et mål å kunne uttale seg om noe mer enn de konkrete tilfellene man studerer. Dermed handler det å oppsummere mye om å skape en avstand til tilfellespesifikke og feltnære tolkninger, slik at man kan si noe utover enkeltheter i retning av generelle mønstre (Hjerm og Lindgren 2011: 95).

Analysearbeidet og presentasjon av hvordan det er utført skal til sist kunne vise til en god dialog mellom empiri, det jeg har funnet og sett, og teori, det som andre allerede har tenkt og egne ideer og innsikter (Hjerm og Lindgren 2011: 94).

3.4 Vitenskapelig kvalitet

For å sikre best mulig kvalitet i arbeidet med og fremstillingen av analysene er det viktig med kildekritikk. Man må ta høyde for at det er noe ved dokumentene som ikke medfører riktighet, og det samme med egne tolkninger av dem (Duedahl og Hviid Jacobsen 2010: 53). Formålet med en systematisert skepsis er å danne et tilstrekkelig grunnlag for å kunne sortere og vurdere tekstene som menes å være relevante i forhold til de spørsmål man søker svar på. De tekstene man har valgt å arbeide med bør man vurdere ut i fra ulike kvalitetskrav, først og fremst autensitet, troverdighet og representativitet. Det vil blant annet si om dokumentene er det de gir seg ut for å være og om det er førstehåndskilder (Duedahl og Hviid Jacobsen 2010: 55).

Vitenskapelig kvalitet handler om å se tilbake og tenke gjennom om de beskrivelser man viser til er dekkende beskrivelser. Det blir da viktig å kunne vise til et konsekvent og åpent arbeid gjennom arbeidsprosessen. Det handler om alt i fra hvordan man formulerte spørsmål innledningsvis, valg av metodisk tilnærming, analysestrategi og hvordan man velger å fremstille arbeidet (Repstad 2007). Det handler om å kunne dokumentere at de fortolkninger som kommer frem er basert på at man har sett etter det man skulle se etter. Det handler vel så mye om hvilke tekster man har valgt, som hvordan man bruker dem (Duedahl og Hviid Jacobsen 2010: 74).

Et sentralt kvalitetskrav er derfor å være tro mot materialet (Alver og Øyen 1997). Det kan for eksempel handle om å ikke løsrive det fra sin opprinnelige kontekst, samt å være tydelig i skillet mellom hva som står skrevet i utgangspunktet og hva som videre er mine fortolkninger.

I følge Thagaard (2009) er det særlig tre kvalitetskrav som er innarbeidet i kvalitative lærebøker. Hun viser herunder til troverdighet, bekreftbarhet og overførbarhet.¹¹ Troverdighet handler om å motvirke en vilkårlig subjektivitet. Har forskningen ført til inngående kjennskap til og kunnskap om det fenomenet man skulle utforske? Er datagrunnlaget konklusjonene bygger på omfattende nok? Jeg kunne tenkt meg flere tekster å basere datamaterialet på, gjerne en eller to fra hver av de to ministrene fra hvert år. Men det er slik, at utvalgsstrategi og valg av søkeord, ikke førte med seg flere treff på aktuelle taler eller artikler. Jeg kunne gjort dette annerledes ved å innlemme tekster av andre, eller søkt i andre arkiver.¹²

Bekreftbarhet handler om å stille spørsmål ved eget arbeid gjennom å søke etter feilkilder, for å styrke pålitelighet, sannsynlighet og gyldighet til fortolkningene (Johannesen m.fl. 2010). Her har jeg blant annet benyttet meg av en såkalt ”kommunikativ bekreftbarhet” som går ut på å teste hvilke tanker andre gjør seg når de leser de tekstene jeg har analysert (Repstad 2007: 136, Silverman 2001: 229). Det er her viktig å passe på at man leser teksten(e) ut i fra samme utgangspunkt og med samme formål. Dette er noe som også gjorde seg gjeldende på et avhandlingsseminar med medstudenter og andre veiledere, hvor jeg presenterte sentrale funn, og fikk tilbakemeldinger på hvordan disse kunne tolkes og bearbeides videre.

Det handler videre om å spørre seg om de valg man har gjort underveis gir et rettferdig bilde av det fenomen man har studert. Er det for eksempel tatt høyde for egen forutinntatthet? Har man tydeliggjort skiller mellom individer og samfunnskollektiver – og institusjoner? (Hjerm og Lindgren 2011: 137).

Når det gjelder overførbarhet må man se på mitt bidrag som et innblikk, det sier noe om noen tendenser, hvordan fenomenet kan arte seg. Det kan si noe om innholdet og forståelsen av disse talene spesielt, og kanskje noe om religionens rolle i norsk statligbistandspolitikk generelt.

¹¹ I følge Thagaard (2009) er det hensiktsmessig å benytte separate betegnelser for kvalitetskrav innen kvalitativ og kvantitativ metode. Troverdighet, bekreftbarhet og overførbarhet er en nytenkning rundt begrepene reliabilitet, validitet og generalisering på bakgrunn av at innholdet har en annen betydning i kvalitative studier.

¹² Jeg gjorde også mer generelle søk i ulike søkemotorer, men fant heller ikke da taler eller artikler tilknyttet Støre og Solheim i det aktuelle tidsrommet. Jeg brukte de samme søkeordene, i ulike kombinasjoner, som ble nevnt i pkt. 3.1.2 datamaterialet.

Dermed kan enkelte av mine tolkninger være av relevans for enkelte i deres hverdags - og arbeidsvirkelighet. Det kan også føre til en økt interesse for fortsatt forskning på det aktuelle feltet for å kunne nyansere analysen av det empiriske materialet, ved å gi andre beskrivelser enn de som kommer frem her. Slik fører studien på sett og vis med seg originalitet. Temaet er nyskapende ved at det fører til ny innsikt og måter å begrepsliggjøre fenomenet på innenfor norsk kontekst. Den kan dermed ha en nytteverdi for andre studier med lignende utgangspunkt og spørsmål, samt at den kan bidra til at rådende ideer, begreper og praksiser kan utfordres, styrkes eller nyanseres (Hjerm og Lindgren 2011: 137).

3.5 Oppsummering

Her er det redegjort for arbeidet med grunnlaget for og med det etablerte analysematerialet. Vi har blant annet sett at kvalitative metoder egner seg til mitt ønske om å avbilde og beskrive sosiale fenomen, samt kunne vise til forståelser og forklaringer. Det blir vektlagt å kunne presentere helhetlige forståelser av spesifikke forhold.

De tekstene jeg har basert min oppgave på forelå før jeg begynte arbeidet med den. De var dermed opprinnelig skrevet for andre formål, men samtidig skriftlige "etterlandskaper" jeg kunne tolke. Tekstene ble valgt på bakgrunn av at Støre og Solheim har førstehåndserfaring med de spørsmål jeg stilte meg innledningsvis. Materialet er en blanding av taler og artikler, transkripsjon av lydopptak og særlig en stortingsmelding. Dette er dokumenter som alle i utgangspunktet har tilgang til da de er tilgjengelige i offentlige databaser.

Det som i det videre blir presentert som empirisk materiale i kobling med teoretiske perspektiver, vil være et resultat av mine aktive seleksjoner, bearbeidinger og fortolkninger. De vil også være preget av min førforståelse og forutinntatthet. Det følger et etisk ansvar med det å presentere noe som sine funn. Meningssammenhenger som blir presentert kan bare forstås i lys av den sammenheng det jeg har studert er en del av. Det er viktig å ta høyde for at Støre og Solheims tekster vil være preget av at de er skrevet ut i fra bestemte trosforestillinger, personlige og offentlige syn og i lys av tid og kontekst, det samme vil gjelde for mine fortolkninger.

Vitenskapelig kvalitet kan blant annet knyttes til min systematiske skepsis gjennom arbeidet med oppgaven. Ikke bare i forhold til hvilke tekster jeg har valgt, men også hvordan jeg har brukt dem.

Det handler om å være tro mot materialet, og være tydelig på skillet mellom hva som stod skrevet opprinnelig og hva som er mine fortolkninger av det. Samt hva som er egne analysefunn og hva som er hentet fra tidligere litteratur.

I neste kapittel vil jeg vise til arbeidet med koblinger mellom empiri og teoretiske perspektiver. Jeg vil presentere noen sentrale sider ved de spørsmålene jeg stilt, og hva jeg har funnet i forbindelse med disse. Først og fremst, hva sier tekstene jeg har valgt om dette, men også, hva sier relevant litteratur på området.

4. Religion ute og hjemme

Religion ute og hjemme henspiller på hvordan norsk statlig bistandspolitikk i stor grad er basert på nasjonal forståelse av oss selv og av de landene Norge skal arbeide i og mot. I dette kapittelet vil jeg se på hvilken rolle religion har i samspillet mellom teori og praksis, blant annet ut i fra hva Støre og Solheim skriver om religion og tro, og hvilken betydning religiøse aspekter kan sies ha for politiske overveielser og beslutninger. Jeg vil først se på hvorvidt religion og politikk blir vurdert som to adskilte sfærer, og hva dette eventuelt innebærer. Deretter vil jeg se på om det er slik at man må forstå religion for å kunne forstå samfunnet og sosiale prosesser. Videre vil jeg se på hva som kan være et godt grunnlag for en bærekraftig utvikling, og til slutt vil jeg si noe om hvordan norsk statlig bistandspolitikk på sett og vis finner sted i et endret handlingsrom. I dette ligger det blant annet at diskusjoner av forholdet mellom religion, bistand og utvikling i dag kanskje kan sees som et tegn i tiden.

4.1 Religion og politikk – to adskilte sfærer?

I sin innledning til et folkemøte om religion og utenrikspolitikk tidligere i år, med tittelen *Er menneskerettighetene under press*, viser Støre (2012) til at religion stadig blir viktigere for politikk, men ikke omvendt. I norsk utenrikspolitikk skal man altså ikke drive aktivt med religion. Er en politikk uten religion en bedre politikk?

I en kronikk i Aftenposten med tittelen *Ta Gud alvorlig*, viser Solheim (2010) til hvordan norsk offentlig virke fremstår tilsynelatende uten religion. Samtidig fremhever han hvor viktig det er at man etter hvert har innsett at de som er involvert i arbeidet med bistandspolitikk i teori og praksis forstår hvilken betydning religion har i de kontekster Norge er involvert.

”I utviklingsarbeidet blir vi ofte frustrert når mennesker handler på tvers av det mange mener er rasjonelt. Snarere enn å handle mot bedre vitende, handler mennesker ut fra kunnskap vi ikke har eller forstår. Det kalles kultur, har ofte en religiøs bakgrunn og er verdisetet folk handler etter. Det er på tide å ta Gud på alvor i norsk utviklingsarbeid.” (Solheim 2010).

Solheim fremmer her at man kan styrke kvaliteten ved det norske utviklingsarbeidet ved å legge større vekt på lokale forhold. Både når det gjelder å utarbeide politiske formuleringer, ta politiske beslutninger og videre utøver disse. Støre (2011b) skriver i sin artikkel *Gud i politikken* om noe av det samme, men tilsynelatende fra et noe annet utgangspunkt. Han fremhever betydningen av å skille mellom religion og politikk.

Han skriver at han anser det som en styrke ved vårt demokrati at religion er ”vasket ut” av politikken, og underbygger dette med at

”Samfunn der religiøse tekster brukes, ofte bokstavelig, for å utforme eller bestemme politikk, havner i dype konflikter og svekker, etter mitt syn muligheten til å rendyrke politikken som demokratiets redskap for å utvikle samfunnet.” (Støre 2011b).

Her tar Støre for seg en utfordring ved et ønske om å i større grad implementere religion og tro i politiske ordelag. Han viser til hvordan mangelfull forståelse av religionens rolle fører med seg mangelfulle politiske initiativer og beslutninger. Han sier videre at det ikke er noen tvil om at politikk og religion har mye med hverandre å gjøre, men legger til at dette er en kime til både konflikt og brobygging, derfor er det så viktig å kunne skille mellom dem (Støre 2011b). En slik tilnærming finner man også eksempler på i offentlige diskusjoner av politikk i andre land. I den forbindelse er det særlig et utsagn som blir fremhevet i relevant litteratur, hentet fra tidligere statsminister i Storbritannia, Tony Blair.

Blair ble flere ganger spurt om sin religiøse tro. Hans rådgiver uttalte en gang at Blairs regjering ”didn’t do God” (Deneulin og Bano 2009: 119). I flere av de tekstene jeg har sett på er dette en uttalelse og et standpunkt som går igjen. Støre fremhever blant annet i *Er menneskerettighetene under press* at ”we don’t do God” i norsk politikk (Støre 2012). Noe man kanskje kan tolke i retning av at religiøse argumenter ikke skal virke styrende i politikken (Lende 2012). Blair har senere utdypet sin rådgivers uttalelse og sa blant annet at ”if you are someone `of faith` it is the focal point of belief in your life. There is no conceivable way that it wouldn’t affect your politics” (Deneulin og Bano 2009: 119). I dette ligger det trolig at det å offentlig påta seg en tro fører med seg en rekke antakelser, noe som gjør tro til et sårbart utgangspunkt for en praktiserende politiker.

Blair tok utgangspunkt i å *ikke gjøre Gud*, samtidig som det ble ytret, også av ham selv, at det kan være problematisk å komme helt utenom tro i politikken. Dette kan på mange måter sees som et aktuelt spenningsfelt også for Norge. Det å *ikke gjøre Gud* kan sees som et symbol på en dramkamp mellom forskjellige utgangspunkt. Det ene er et ønske om større plass til religion i det offentlige og det andre er et ønske om at religiøse uttrykk ikke skal være en del av politisk tale (Lende 2012). Er det ønskelig, og kan man i tilfelle få til begge deler?

Den religiøse dimensjonen har i tiår vært neglisjert i utviklingspolitikken, men ser nå ut til å være i vekst. Dette kommer blant annet frem gjennom hvordan Solheim (2010) har uttrykt at

religion er tilbake og at Gud må tas på alvor. Men hva vet vi egentlig om samspillet mellom religion og utvikling? Kan religion egentlig sees som en betydningsfull kraft i den offentlige sfære, eller forsvinner den gradvis til fordel for økonomisk og sosial utvikling? Skal vi gå bort fra troen på de store økonomiske modellene i jakten på økt kontekstforståelse? I følge Deneulin og Bano, foreleser internasjonal utvikling og professor i filosofi, er religion i stor grad fortsatt av betydning i mange menneskers liv, både i den såkalt utviklede og i utviklingsverdenen (Deneulin og Bano 2009: 15). Religion ser også ut til være en kilde til inspirasjon for utviklingsarbeid, samt at det observeres både positive og negative innflytelser den kan ha for utviklingsprosesser. Religion griper inn i både menneskeliv og samfunn, dermed kan den ikke sees som en kraft man fullt ut kan kontrollere ved å bare tillegge den vekt i den private sfære (Deneulin og Bano 2009: 17).

Religion kan altså sies å spille en betydningsfull rolle i mange av de samfunnene Norge engasjerer seg i. Dette gjenspeiler seg i hvordan flere bistandsteoretikere de siste årene har slått fast at "faith matters". I følge prosjektkoordinator for prosjektet "religion og utvikling" ved Oslosenteret, Nicolai Hegertun, er det etter mange år med høyst varierende resultater i bistandspolitikken nå slik at fagfolk lurer på om det vil hjelpe å ta innover seg flere dimensjoner ved menneskene og samfunnene Norge jobber med, inkludert religion (Hegertun 2011). Samtidig som man er bevisst på at religion og religiøse tradisjoner flere steder står eller vil kunne stå i kontrast til sekulære tradisjoner (Deneulin og Bano 2009: 21). Det blir vektlagt at religion ikke bør sees som en enslig faktor når man undersøker dens betydning for utviklingsarbeid, men som en av flere.

“... ‘Religion’ cannot be conceived of as a single factor – instead, it needs to be unpacked, in order to assess whether, when and why aspects of religion play blocking or facilitating roles in efforts to achieve poverty reduction and greater social equality” (Rakodi 2011: 71).

Hvis man går tilbake til Støre og det han sier om at Norge skal skille mellom religion og politikk, er det nok ikke det samme som å si at det alltid er fravær av religion i politiske diskusjoner og beslutninger, heller ikke en total religionsnøytralitet i lokal utøvelse. Dette er noe Øyvind Dahl (2002), tidligere generalsekretær i Norsk Misjons Bistandsnemd¹³ og professor i kulturkunnskap, poengterer ved å vise til at arbeid med bistand og utvikling griper inn i etablerte kulturelle og religiøse tradisjoner og forestillinger.

¹³ I dag går Norsk Misjons Bistandsnemd under navnet Digni

”... for det første har alle donorene en ideologisk ballast, for det andre er det ikke religiøst nøytralt å bidra til sosiale og økonomiske endringer som griper inn i eiendomsformer, produksjonsformer og organisasjonsformer. Det norske engasjementet for menneskerettighetene, for utvikling av demokrati og for at bistanden skal komme kvinner og barn til gode, griper inn i autoritetstradisjoner, rangstrukturer og sosiale og religiøse forestillinger” (Dahl 2002).

Støre (2012) sier i *Er menneskerettighetene under press* at norsk statlig bistandspolitikk har gjort et skille mellom religion og politikk, men at dette er en pågående prosess. Det er altså et uttrykt ønske om at religion og politikk skal være en del av to adskilte sfærer, samtidig som det er grunnlag for å si at disse vil kunne eller måtte gripe inn i hverandre.

Hvordan bør så det politiske feltets teori og praksis ta hensyn til religion i sine tilnærminger til bistand? I følge Cassandra Balchin (2011: 9), forsker og forfatter innen jus, kjønn og kultur, er det ulike strategier for dette og hun viser til tre av dem som synes særlig utbredt. En av disse fremhever at religion bør sees som utviklingens problem, og en løsning vil være om det aktuelle samfunnet ”cast of their backward religion”, da vil utviklingen gå fremover av seg selv. En annen ser på religion som en årsak til lite eller ingen utvikling, og tar det dermed for gitt at religion er eneste faktor, uten å ta høyde for klasse, kjønn, etnisitet og lignende. En tredje ser på religion som en total løsning. Hvis politiske vurderinger og gjennomføringer tar høyde for religiøse aspekter, vil utviklingen gå seg til naturlig. Her overser man at det alltid vil være nyanser, andre faktorer som makt og dynamikk knyttet til forskjeller innenfor ulike religioner og deres syn på for eksempel menneskerettighetene (Balchin 2011: 9). Den norske modellen for bistand sammenfaller ikke utelukkende med en av disse, men vi anerkjenner religion som en viktig faktor, uten at det blir ansett som et total løsning.

Hvilke hensyn Norge tar handler trolig ikke om å være for eller i mot tro, men at man ikke kan ta utgangspunkt i å være nøytrale. NORAD har også gitt uttrykk for at de anerkjenner at bistandsarbeid ikke kan være nøytralt. Spørsmålet er dermed ikke om bistand burde være basert på verdier, siden det uansett vil være det, men hvilke verdier og hvordan disse burde implementeres i arbeidet (Hovland 2008: 178-179). Både Støre og Solheim fremhever at man må inkludere religiøse aspekter, prate om dem, danne seg inntrykk og forståelser man kan ta med seg i arbeid og beslutninger. I forbindelse med dette sier Solheim i *Ta Gud alvorlig* at ”fremmede kulturer kan være som mysterier, eller tryllekunst. Det du ser er ikke nødvendigvis det som er” (Solheim 2010).

Støre fremhever betydningen av forståelse i *Gud i politikken* hvor han blant annet skriver:

”For Norges engasjementspolitikk er det viktig at vi, som en relativt sekulær nasjon, forstår hvor viktig religion er for andre nasjoner og for konflikter. (...) Uten denne forståelsen blir det vanskelig å bidra i fredsarbeid, konfliktløsning og bistandsarbeid – ja, på mange andre områder også” (Støre 2011b).

I dette ligger det å finne et felles utgangspunkt og språk, som ikke ekskluderer lokale forhold, og uten at man selv forkynner religiøse aspekter. Slik sett er det et sentralt poeng i det å *ikke gjøre Gud*. ”... While religion has a rightful place in politics, religion functions best outside of the state nexus rather than within it” (Demerath III 2003: 213)

I denne delen har vi sett at hvordan Solheim fremhever betydningen av å ta Gud på alvor, gjennom å legge større vekt på lokale forhold, inkludert religiøse aspekter. Dette sier han blant annet på grunnlag av at mennesker der hvor Norge skal bidra med bistand eller til utvikling handler etter kunnskap vi ikke har eller forstår. Støre fremhever en utfordring ved å skulle implementere religion og tro i politiske ordelag, på bakgrunn av at det å offentlig påta seg en tro vil kunne føre med seg visse antakelser, og gjøre tro til et sårbart utgangspunkt for en praktiserende politiker. Det kommer frem at norsk statlig bistandspolitikk har gjort et skille mellom religion og politikk, at det er et uttrykt ønske at det skal være slik og at dette er en pågående prosess. En politikk uten religion blir fremhevet som en bedre politikk. Religion blir stadig viktigere for politikk, men ikke omvendt. Dette innebærer at religiøse argumenter ikke skal virke styrende i politikken. Samtidig fremhever Støre og Solheim at man skal inkludere religiøse aspekter, i den forstand at man prater om dem, danner seg inntrykk og forståelser man kan ta med i arbeid med og beslutninger knyttet til bistandsarbeid.

Gjennom sentrale litterære bidrag kommer det frem at religion fortsatt er av stor betydning i mange menneskers liv, både i den såkalt utviklede og i utviklingsverden. Religion griper inn i menneskeliv og samfunn, og kan dermed ikke utelukkende kontrolleres i den private sfære. Et sentralt argument for å ta med religiøse aspekter i politikk, teori og praksis, er at bistand – og utviklingsarbeid griper inn i etablerte kulturelle og religiøse tradisjoner og forestillinger.

4.2 Å forstå religion for å forstå verden

Balchin beskriver religion som "... a significant force that shapes attitudes, practices, policies and laws across the world in ways that can advance og obstruct rights-based development" (Balchin 2011: 2). En slik påvirkning gjelder uavhengig av hvor i verden man er, om samfunnet er utviklet eller ikke, sekulært eller teokratisk. Religion er en del av personlig og nasjonal identitet, den sees også ofte som en viktig lokal funksjon i form av ulike institusjoner med sentrale roller (Balchin 2011: 2). Et viktig argument for hvorfor man bør ha med seg religiøse aspekter i statlig bistandspolitikk er at sosiale, politiske og økonomiske holdninger og praksiser som former denne politikken, er inspirert av kultur og tro (Balchin 2011: 5). Utvikling har også moralske komponenter ved seg, som rettferdighet og verdighet, og fattigdom kan trolig ikke utelukkende løses gjennom rent tekniske inngrep og strategier. Mange lokale, religiøse institusjoner har i tillegg betydelige ressurser når det gjelder å kunne investere i politisk saksføring (Balchin 2011: 5).

Religion er relevant for vår forståelse av de land Norge skal arbeide med og i fordi det er en av de mest varige og sterke kjennetegn ved flere samfunn. I følge Carole Rakodi, professor emeritus i internasjonal utvikling og leder av et forskningsprogram om religion og utvikling ved Universitetet i Birmingham, er dette gjennom dens påvirkning på personlige og sosiale verdier og atferd, så vel som strukturer og funksjoner i samfunnet (Rakodi 2011: 70). Religion blir ofte sett på fra et enten eller perspektiv, som et universelt hinder for eller et instrument for utvikling. Derfor er det så viktig å ta innover seg religion som et generelt fenomen, men også dets mangfold berørende på kulturelle aspekter og hvor i verden vi befinner oss. Samtidig er *Støre i Er menneskerettighetene under press* opptatt av *hvordan* vi tar med oss religiøse aspekter, og fremhever vår rolle i en større helhet: "I spørsmål knyttet til religion, identitet og livsanskuelser er det viktig at politikken legger til rette for dette i tråd med internasjonale forpliktelser" (Støre 2012). Det å skulle ta hensyn til lokale forhold og internasjonale forpliktelser på samme tid kan kanskje sees som en utfordring.

Religion kan altså sees som et middel til å nå ut til de man ønsker å nå gjennom bistand og utvikling. Hvis formålet er å skille helt mellom religion og politikk kan det kanskje sees som et hinder for dette formålet. Det kan dermed synes som vi anerkjenner religion i norsk kontekst, men i mindre grad ute i verden? Hovland (2008: 184) spør seg "who's afraid of religion?". Ikke i den betydning å måtte forholde seg til religion som et generelt fenomen, men å måtte forholde seg til andres utøvende religion i ukjent kontekst.

Solheim sier noe om dette i *Ta Gud alvorlig*. Mens Støre i stor grad er opptatt av hvordan man skal ta hensyn til religiøse aspekter, er Solheim tilsynelatende mer opptatt av at man i det hele tatt har disse med seg.

”... Religion er mye viktigere enn mange i Norge tror. Kanskje er Norge verdens mest verdsliggjorte samfunn. Desto viktigere er det at vi gjør en større innsats for å forstå. Derfor vil vi ta Gud alvorlig i utviklingspolitikken” (Solheim 2010).

Solheim sier ikke her at det aldri er grunnlag for skepsis i forhold til å ta med religiøse aspekter, men at man skal ta disse på alvor ved å ikke være fremmed for å forholde seg til dem.

Anne Stensvold, professor i religionshistorie ved Universitetet i Oslo og bidragsyter til PluRel¹⁴, en faglig blogg om religion og samfunn, viser til trekk ved det norske samfunnet før i tiden. Hun fremhever hvordan det var da 90 % av Norges befolkning bodde på landsbygda og kristendommen var en selvsagt sannhet og et absolutt gode, noe misjonærene påtok seg å spre til fjerne land og folk. På den tiden var begeistring for misjon så stor at misjonsarbeidet var økonomisk uavhengig av staten (Stensvold 2011). Solheim påpeker noe av dette i *Ta Gud alvorlig* hvor han skriver at ”norsk offentlig virke er tilsynelatende uten religion, og den selvforståelsen tar nordmenn med seg inn i fremmede kulturer” og videre at vi lett glemmer at vårt arbeid med bistand ”springer ut nettopp av den nestekjærlighet som står sentralt i kristendommen” (Solheim 2010). I den sammenheng er det viktig å ta innover seg at religion spiller en viktig rolle i mange av de landene Norge er involvert i, både for enkeltmennesker og i den sosiale organiseringen av samfunnet. I følge Thomas S. Drønen (2011), førsteamanuensis ved Misjonshøgskolen i Stavanger og bidragsyter til PluRel, innebærer dette blant annet at mange av de kirkene som misjonen i sin tid var med på å starte fyller en rolle i samfunnet som vi i vesten forutsetter at staten skal ivareta. I forhold til spørsmålet om vi må forstå religion for å kunne bidra til utvikling har Drønen et viktig poeng:

”Hvis norsk bistand har et ønske om å nå ut til de som trenger hjelpen aller mest, så representerer lokale kirker og moskeer det nettverket som statsapparatet mangler i verdens fattigste land.” (Drønen 2011).

Her er det også interessant å se på det Arne Olav Øyhus (2010), professor ved Senter for utviklingsstudier ved Universitetet i Agder, viser til som symptomatisk ved norske, særlig religiøse bistandsorganisasjoner.

¹⁴ Formålet med denne bloggen ble presentert i kapittel 3 under pkt. 3.1.2 Datamaterialet

I en artikkel i *Bistandsaktuelt* tar han for seg hvordan disse til en hver tid understreker at de i sin bistandsvirksomhet arbeider med ”nøytrale” forhold. Det er oftest snakk om utdanning, helse og landbruk, og hvordan de ikke bistår lokale i sine ”religiøse bestrebelser, aktiviteter eller ønsker” (Øyhus 2010). Han trekker frem et utgangspunkt som lenge har vært gjeldende, nemlig hvordan det å bruke bistandsmidler til å støtte religiøs virksomhet har blitt sett på som illegitimt, selv om det kanskje er nettopp det lokalbefolkningen har interesse av. I *Ta Gud alvorlig* viser Solheim til at det i mange fattige land er nettopp trossamfunn som avgjort er den mest velfungerende strukturen. Han fremhever hvordan ”... de er tilstede i folk flests virkelighet (...). De blir lyttet til” (Solheim 2010). I flere samfunn når kirker dermed lenger ut og kan sies å ha større moralsk autoritet enn staten.

Støre er som sagt tydelig på at man skal skille mellom religion og politikk, men det innebærer altså ikke at man ikke skal ta høyde for religiøse aspekter i teori og praksis. Øyhus (2010) påpeker at norsk bistandspolitikk er et tverrfaglig felt, og at religion dermed burde være en naturlig del av dette. Hvis ikke utelukker man betydningen av hvordan mennesker selv forstår både den materielle og åndelige virkelighet de forholder seg til i det daglige. Øyhus (2010) viser videre til hvordan man i norsk bistandspolitikk tar høyde for vestlige verdier knyttet til kjønn, demokrati og rettigheter og at disse er av nytte og nødvendighet for utvikling. Samtidig som man danner seg et skille mellom det verdslige og det ”hellige”, og at sistnevnte ikke er av utviklingsmessig relevans. Dette til tross for at flere og flere faglige bidrag påpeker hvordan religion i mange ikke-vestlige samfunn utgjør en stor del av deres tilværelse og livsforståelse.

I *Gud i politikken* anerkjenner Støre (2011b) på sett og vis dette når han sier at man må ta høyde for at mennesker kommer i kontakt med hverandre utover sin tro og at dette arter seg forskjellig. Religion blir ofte fremstilt som en samfunnsmessig drivkraft fordi den har en dynamisk rolle. I arbeid med utvikling må man ta høyde for at religiøse aspekter for noen vil være sterkere enn vestlige ideer og oppfatninger av universelle menneskerettigheter som motivasjon for utvikling. For en generasjon tilbake uttalte antropologen Marshall D. Sahlins at ”penger er for Vesten, hva slektskap er for resten”. Sett i lys av tidligere og pågående globalisering, kunne dette kanskje vært uttrykt på følgende måte i dag: ”penger er for Vesten, hva troen er for resten” (Øyhus 2010).

I *Religionskonflikter ute og hjemme* viser Støre (2007) til at journalister og debattanter skrev ordet religion tre ganger så mange i 2006 som i 2000. I 2012 uttalte han på et møte i regi av prosjektet ”religion og utvikling” at det er et tegn i tiden at møtet ble avholdt.

Likevel er det få treff på religion og tro i *Klima, konflikt og kapital* (2008-2009). Her blir religion kun nevnt kort som en del av diskusjoner knyttet til overordnede temaer som kultur, etnisitet, kjønn, historie og politikk. Herunder kan det være sentralt å se på at det "... it is impossible to talk of religion in general without giving a false" (Haynes 2007: 53). I dette ligger det at det er forskjell på å ta innover seg generelle aspekter ved religion som sosialt fenomen, og å ta med seg kunnskap om unike sider ved en religions teori og praksis der hvor en skal henvende seg i sitt arbeid.

Et av FNs tusenårsmaal fremhever muligheten til å ivareta kulturell identitet. I *Er menneskerettighetene under press* viser Støre (2012) til hvor viktig det er med kulturtilpasning, herunder at arbeidet med bistand skal handle om å treffe mennesker i de livene de lever. Kulturtilpasning har på mange måter blitt et honnørord innen bistand, og en del av arbeidet med dette handler om skape rom for dialog (Drange 2011: 115-116). Da passer det i følge Støre dårlig med det gamle uttrykket "de som ikke er med oss er mot oss", og i den forstand å demonisere dem som har andre kulturelle og religiøse utgangspunkt for å handle og samhandle (Støre 2007). Selv om man under såkalt fjerne himmelstrøk finner andre kulturelle trekk, finnes det også likheter. Noe Støre viser til når han i *Gud i politikken* sier at "... Norge er ikke lenger et `isolert`, homogent samfunn. Vi er del av en verden i rask endring, et mangfold" (Støre 2011b). Han fremhever videre dialog som et godt utgangspunkt for en kulturtilpasset bistand i dette mangfoldet: "... vi må snakke med alle - med posisjon og opposisjon, med dem som kan virke utilgjengelige, med dem vi ikke liker og med den som mener noe helt annet enn oss" (Støre 2011b).

Solheim skriver i *Ta Gud alvorlig* at "Gud har mange navn, og religiøse ledere rundt i verden har mye makt. Makt til å endre eller la være å endre (...)" (Solheim 2010). Religion er et viktig aspekt ved samfunnsvitenskapelige studier, men også for politisk arbeid, fordi det er en kilde til legitimitet. Religion kan i følge Jonathan Fox, professor i politikk og Schmuël Sandler, professor i religion bli "... used to justify nearly any policy or action" (Fox og Sandler 2007: 2). Nettopp derfor er det i følge Solheim så viktig for å lykkes med bistanden at man tar "... konktesten – det som er – som utgangspunkt" (Solheim 2010). Støre fremhever imidlertid en utfordring ved Solheims oppfordring om å begynne bistandsarbeidet med det som tilsynelatende er. Arbeidet med å fremme menneskerettigheter kan komme i konflikt med rådende oppfatninger og praksiser, fordi man ikke kan ta fullstendig høyde for dem da samme religion kan ha ulike uttrykk i ulike land (Støre 2011b).

I dette ligger det Støre viser til som et sentralt aspekt ved religion, nemlig at all religion kan sees som fortolket religion, og at ingen religion eksisterer i ren form. Hva som har gitt teori og praksis legitimitet et sted, kan være noe annet et annet sted, til tross for samme utgangspunkt (Støre 2011b). Samtidig fremhever han i *Gud i politikken* at det ligger et potensiale i å hente ut fellesnevnerne i folks tro, da disse er en daglig størrelse i mange menneskers liv, og dermed er med på å forme deres og samfunnets identitet (Støre 2011b).

Jeg har tidligere redegjort for at man i tilnærminger til religionsbegrepet kan skille mellom hva religion er, det substansielle, og hva religion gjør, det funksjonelle. En måte å forholde seg til dette på er å se det substansielle som et grunnlag for og en forløper til det funksjonelle. Herunder vil det å ta hensyn til religiøse aspekter i bistandspolitikken innebære å måtte ta hensyn til både grunnleggende tro og videre praksis. Mange samfunn Norge er involvert i vil være preget av religion som utgangspunkt for hvordan mennesker der lever livene sine. Det funksjonelle aspektet innebærer herunder hvilken rolle religion spiller i å legge føringer for folks syn på verden og sosiale relasjoner. Samtidig vil det være et omfattende arbeid å skille mellom religion, religiøse aspekter og kulturelle ressurser i tilnærminger til deres forståelser av seg selv.

Selv om religion ikke skal være en motivasjon for norsk utenrikspolitikk, påpeker Støre at religion er en viktig del av politiske prosesser. Særlig fordi religionens største innflytelse på internasjonale systemer kan spores tilbake til dens påvirkning internt, i innenlandspolitikk (Fox og Sandler 2004: 168). Støre tar i *Gud i politikken* opp at Norge ikke skal styre samfunnsliv og politikk etter en hellig skrift. Men andre gjør det, og dermed må man forstå slike skrifers betydning for å kunne involvere seg i lokale forhold. Støre fremhever herunder blant annet at "... vi må styrke vår allmenne forståelse og øke vår anerkjennelse av troens plass i mange menneskers liv, bli bedre informerte aktører" (Støre 2011b). Solheim (2010) understreker også dette i *Ta Gud alvorlig* når han sier at trossamfunn og religiøse autoriteter er selve grunnmuren i mange menneskers virkelighetsopfatning.

Dette kan sees i sammenheng med at "den sekulære tidsalder", som ble spådd å skulle gjelde for alle og enhver, aldri fullt og helt kom. Støre (2011b) viser i *Gud i politikken* til hvordan undersøkelser fra hele verden tyder på at religion og tro er i stadig vekst. I en tidsalder preget av store forandringer, grenser som flyttes, utvides eller løses opp, søker folk forankring i tro, også i Norge.

I forbindelse med dette fremhever Støre at

”Undringen over `de store spørsmålene` – liv og død, rett og galt, rettferdighet, en dypere mening – er noe av det som forener alle oss mennesker, en søken, på tvers av grenser og generasjoner, på tvers av religion.” (Støre 2011b).

Prosesser som kan skape identitetskriser foregår i følge Torkel Brekke, som har doktorgrad i religionshistorie og er forsker ved Universitetet i Oslo, på samfunnsnivå, men reaksjoner på krisene kommer på et ikke-institusjonelt nivå. I Norge kan en grunn til at kristendommen opplever en øket interesse være et menneskelig behov for ”kulturell og moralsk kompensasjon” for slike oppløsningstendenser som Støre viser til (Brekke 2002: 88). Det betyr ikke nødvendigvis at kristendommen som institusjon blir større, men at kristen tradisjon blir en kulturell ressurs for den enkeltes leting etter en fastere identitet (Brekke 2002: 89). Samtidig er det slik at den på mange måter nye interessen for religion ikke bare gjelder på et kulturelt - og individuelt nivå. ”... Når religion brukes som kompensasjon eller krisebehandling for truede identiteter, får dette også politiske konsekvenser i Norge og mange andre steder i verden” (Brekke 2002: 89). Slik sett er det tendenser til at den religiøse sfære og den politiske sfære vil kunne flyte over i hverandre.

I denne delen har det gjennom sentrale litterære bidrag kommet frem at religion kan sees som en betydelig kraft som former holdninger, praksis, politikk og lover over hele verden på måter som kan fremme eller hindre rettighetsbasert utvikling. En slik påvirkning gjelder uavhengig av hvor i verden man er, og om samfunnet er utviklet eller ikke. Et viktig argument for hvorfor man bør ha med seg religiøse aspekter i statlig bistandspolitikk er at sosiale, politiske og økonomiske holdninger og praksiser som former denne politikken, er inspirert av kultur og tro. Dette henger sammen med hvordan religion har en påvirkning på personlige og sosiale verdier og atferd, så vel som strukturer og funksjoner i samfunnet.

Selv om religion ikke skal være en motivasjon for norsk utenrikspolitikk, påpeker Støre at religion er en viktig del av politiske prosesser. Særlig fordi religionens største innflytelse på internasjonale systemer kan spores tilbake til dens påvirkning internt, i innenlandspolitikk. Støre er opptatt av hvordan man tar med religiøse aspekter, og at det må være i tråd med internasjonale forpliktelser. Solheim er tilsynelatende mer opptatt av at man i det hele tatt tar med slike aspekter. Her det er et viktig poeng i at det er forskjell på å ta innover seg generelle aspekter ved religion som et sosialt fenomen, og å ta med seg kunnskap om unike sider med en religions teori og praksis et spesifikt sted.

Solheim vil ta utgangspunkt i det som tilsynelatende er i lokal kontekst, mens Støre fremhever en mulig utfordring ved dette. Nemlig at all religion kan sees som fortolket religion, og at det som gir teori og praksis legitimitet et sted, kan være noe annet et annet sted, til tross for utgangspunkt i samme religion. Man må også ta høyde for at religiøse aspekter kan være sterkere for noen enn vestlige ideer og universelle menneskerettigheter som motivasjon for utvikling.

Det har kommet frem at religion blir ansett som et middel til å nå ut til de man ønsker å nå. For kunne treffe mennesker i de livene de lever blir det fremhevet å ha fokus på en kulturtilpasset bistand som vektlegger å skape rom for dialog. Herunder så vi at Solheim påpeker betydningen av misjon og at Norges arbeid med bistand springer ut av den nestekjærlighet som står sentralt i kristendommen. Mange av de kirkene som misjonen i sin tid var med på å starte fyller en rolle i samfunn som vi i vesten forutsetter at staten skal ivareta. Lokale kirker og moskeer representerer dermed det nettverket som statsapparatet mangler i verdens fattigste land. Siden religion blir ansett som en stor del av mange menneskers tilværelse og livsforståelse, er det viktig å ta med fellesnevnerne i folks tro, da dette er noe som skaper identitet og noe man søker forankring i, også i Norge. Et sentralt poeng her er at det å utelukke religiøse aspekter vil kunne være det samme som å utelukke betydningen av hvordan mennesker selv forstår både den materielle og åndelige virkeligheten de forholder seg til i det daglige.

4.3 Grunnlag for en bærekraftig bistand

Mye av litteraturen på området diskuterer hvorvidt rettigheter og religion, eller rettigheter og kultur, er motsetninger. Det blir ofte formodet at hvis man skal beskytte menneskers rettigheter, innebærer det å frarøve mennesker deres kulturelle eller religiøse identitet. Dette blir i følge Balchin (2011: 8) blant annet uttrykt som det individuelle (rettigheter) versus det kollektive (kultur). Støre sier noe om dette i *Gud i politikken*. Han trekker blant annet frem at det viktig for ham å presisere at "... religion (i seg selv) står ikke i veien for menneskerettighetene" (Støre 2011b). Det er heller de ulike fortolkninger og praksiser som kan gi seg utslag i uttrykk som blir stående i veien, blant annet intoleranse, ekskludering og fordommer. I dette ligger det at det ikke er "... religioner som 'møter' eller 'kolliderer' med hverandre. Det er mennesker" (Støre 2007).

Støre fremhever videre at konflikter oftest er av politisk, ikke religiøs karakter. Han tar med dette avstand fra de som mener at det handler om ”clash of civilisations”. Dette uttrykket er en referanse til Samuel B. Huntington, er politisk forsker, som hevdet at folks kulturelle og religiøse identitet ville være den primære kilde til konflikt i vår tid (Clarke og Jennings 2008: 261).

Det er høylytte diskusjoner fra flere hold om beskyttelse av individet versus beskyttelse av religioner, blant annet gjennom flere kjente eksempler på krenkelser av religiøse symboler. I slike diskusjoner står retten til ytringsfrihet og religionsfrihet sentralt, og noen setter disse opp i mot hverandre. I følge Støre (2011b) er disse uløselig knyttet sammen, i frihet til å ytre seg ligger frihet til utøvelse av religion og tro. Han sier videre at disse rettighetene ikke bør settes opp i mot hverandre, fordi ”... da lukker vi øynene for at både ytringsfriheten og religionsfriheten har begrensninger nedfelt i de internasjonale menneskerettighetsnormene, formulert på en veloverveid måte” (Støre 2011b). I dette ligger det at rettighetene ikke skal kunne trumfe hverandre, verken på individuelt – eller statlig nivå.

Fremfor et enten eller perspektiv, bør man trolig i diskusjonene rundt hvem og hva man skal beskytte, forsøke å balansere en tilsynelatende motsetning. Ved å spørre seg hvordan man i størst mulig grad skal sikre individuelle rettigheter og religiøs og kulturell identitet. Det handler blant annet om å finne rom for det universelle i det lokale (Balchin 2011: 22). Første skritt er kanskje det Støre (2011a) uttaler i *Politikk og tro*, om å øke anerkjennelsen av troens plass i mange menneskers liv, samtidig som Norge bør stå støtt i ønske om bruk universelle menneskerettigheter som virkemiddel til å forene mennesker på tvers av ”... gater, grenser og generasjoner” (Støre 2012).

Menneskerettighetene er i følge Margot I. Skarpeteig, koordinator for Norads rettighetsteam, en fin retorisk innpakning, samtidig som den rommer et innhold som burde brukes som et grunnlag for den norske modellen for bistand. Hun argumenterer for at det å komme et steg nærmere en bærekraftig bistand kan være å rettighetsbasere den (Skarpeteig 2012). Dette kommer også klart til uttrykk i *Klima, konflikt og kapital* gjennom et utdrag hentet fra innledningen: ”utviklingshjelpen skal være rettighetsbasert og bidra til å styrke statens evne til å oppfylle sine forpliktelser og individenes evne til å kreve sine rettigheter oppfylt” (*Klima, konflikt og kapital* 2008-2009). Det blir fremhevet at bistand basert på rettigheter kan føre med seg et skarpere fokus ved å gi oss universelle minimumsstandarder og juridiske forpliktelser (Skarpeteig 2012).

Det finnes likevel mange eksempler på at universelle menneskerettigheter kommer i konflikt med religiøse trosoppfatninger lokalt. I følge Solheim (2010) har dette sammenheng med hvordan ens religion for mange ikke er et av flere grunnlag for forståelse og utøvelse av styre, men den eneste sannhet. En bærekraftig bistand bør altså, i tillegg til å baserer seg på disse rettighetene, også ta med religiøse aspekter. For hvordan kan norsk bistand ellers bidra til endring hvis endring i seg selv ansees i strid med sannheten? Dette kan sees i sammenheng med det Haynes (2007: 13) skriver om at ikke-europeiske kulturer ikke har de samme ideene om religion som de man har i vesten, verken innhold eller betydning.

I dette ligger også noe av det Drønen (2011) påpeker. Bistand finner sted i et spenningsfelt mellom det å formidle *pity* og det å formidle *compassion*, hvor ønsket om sistnevnte ofte kan gå over i det første. Han viser videre til hvordan norske misjonsorganisasjoner og sekulære bistandsaktører må sørge for å ikke bli ”en bankkonto for avlatsbrev fra et norsk godhetsregime, men likeverdige partnere i mottakerlandene” (Drønen 2011). Dette er også noe Solheim (2010) peker på i *Gud i politikken*. Hvis det er noe man har lært etter seksti år med bistand, er det at endring i liten grad kan påføres utenfra. Man kan bidra med muligheter, men selve kjernen ligger i at de samfunn man går inn i selv må legge til rette for en langsiktig politikk som fungerer for dem.

I *Kultur, konflikt og kapital* (2008-2009) fremmes det at en hovedoppgave for norsk utviklingspolitikk er nettopp det å bidra til at land får kontroll over egen utvikling og at flere mennesker får evne og mulighet til å ta kontroll over egne liv. I dette ligger det i følge Solheim (2010) at man må ta høyde for religiøs makt og religiøse forestillinger lokalt, og forholde seg til mekanismer som synes rådende. Det å ta Gud alvorlig handler dermed i stor grad om å orientere seg i relevante landskap. Støre (2007) utdyper dette ved å vise til at man i det politiske arbeidet er avhengig av kunnskap om mottakerland, respekt for at andre tenker annerledes enn oss selv og vilje til å forstå deres utgangspunkt.

En bærekraftig utvikling handler også i stor grad om det Asle F. Jøssang, førsteamanuensis i sosialantropologi og interkulturell kommunikasjon, viser til som ”ydmykhetens nødvendighet”. Han fremhever et kjent sitat fra en kontroversiell oppdager og tilrettelegger for kolonialisme, Henry M. Stanley, i et øyeblikk av selverkjennelse: ”We went into the heart of Africa self-invited – and therein lies our fault” (sitert i Jøssang 2011: 141). Dette sammenfatter mye av den vestlige verdens forhold til land under fjerne himmelstrøk. Vi reiser til steder i egenskap av å være invitert av oss selv, enten det er gjennom økonomisk

eller politisk interesse, eller i lys av godhet ovenfor trengende (Jøssang 2011: 141). Herunder handler det også om hvilken makt man har til å universalisere egne forståelser i møte med andre, og hvordan bistandsarbeidet ikke kan sees som bærekraftig hvis det er utøves på en slik måte at det produserer og vedlikeholder overlegenhet (Jøssang 2011: 145). På den måten vil behovet for og målsettingen om likeverdig deltakelse i bistandsarbeidet svekkes betraktelig, og en opplevelse hos de land Norge arbeider i av å bli overkjørt, utelatt eller ydmyket vil kunne føre til konflikter fremfor utvikling eller forbedring (Jøssang 2011: 144). Norske myndigheter har kanskje ikke en opplevelse av å spesifikt fremme norske, eller egne forståelser, men heller at man fremmer noe som er universelt fordi arbeidet med bistand og utvikling er forankret i menneskerettighetene.

Et sentralt maktaspekt ved norsk bistandspolitikk er hvordan man baserer seg på at begreper har et selvsagt meningsinnhold. Det er i følge Jøssang (2011: 146) en naiv forestilling av vilkårene for hvordan oppfatninger og forståelser skapes. Makt til å definere innebærer i utgangspunktet ikke makt til bestemme hvordan det definerte blir forstått. Folk og nasjoner beveger seg innenfor ulike forståelseshorisonter, og kunnskapsforestillinger og objektiv virkelighet er aldri helt sammenfallende (Jøssang 2011: 146). Hvordan begreper og deres innhold blir forstått avhenger av kontekst og vil kunne endre seg over tid. Dette er også noe Deneulin og Bano ser på, blant annet ved å ta utgangspunkt i kristne tradisjoner, og hvordan de forstår seg selv og handler deretter. "... The way they interpret their fundamental beliefs and teachings, and embody them into concrete realities, is always renewing itself in the light of a changing context" (Deneulin og Bano 2009: 167).

Norske, politiske utsagn refererer til universelle prinsipper, uten at mottakerland nødvendigvis blir invitert til danne seg lokale utforminger av prinsippene. En vanlig oppfatning er at lokale, kulturelle forhold kommer til kort eller forstyrrer *riktig* forståelse og praktisering av slike prinsipper (Jøssang 2011: 147). Det er nok nettopp denne oppfatningen Solheim (2010) vil til livs i sine argumenter om at Gud må tas på alvor i norsk politikk, i form av å ta hensyn til religiøse og kulturelle forståelser og praksiser lokalt. I dette ligger det som tidligere ble nevnt om å skape rom for det universelle i det lokale. For eksempel ved å se på det lokale som åpent for å kunne tillegges andre eller nye dimensjoner, uten at man endrer fullstendig på utgangspunktet. Herunder er det interessant hvordan norsk bistandspolitikk i følge Jøssang har inntatt en "rights versus culture" holdning (Jøssang 2011: 147). Ved å kritisere eller påpeke andres kulturelle forstyrrelse, tar ikke Norge innover seg at norsk kultur også kan virke slik.

Hadde man derimot inntatt en ”rights as culture” holdning hadde man erkjent at kunnskap og forståelser uunngåelig er påvirket av bestemte omstendigheter, og at det ikke er en selvsagt sammenheng mellom universell forståelse og norsk praksis (Jøssang 2011: 147). Hvis den norske modellen for bistand skal være bærekraftig, må Norge som giverland være oppmerksom på at man ikke opphøyer seg selv til den parten som har *grevet* universelle verdier, mens *de andre* blir heftet av lokale forhold (Jøssang 2011: 148),

I denne delen har vi sett at det å skulle beskytte universelle menneskerettigheter kan innebære å frarøve mennesker deres kulturelle og religiøse identitet. Fremfor et enten eller perspektiv, handler det kanskje mer om å balansere en tilsynelatende motsetning. Her har det blant annet kommet frem at man må forsøke å finne rom for det universelle i det lokale. Støre fremhever i den forbindelse at man må arbeide med å øke anerkjennelsen av troens plass i mange menneskers liv, samtidig som man står støtt i ønsket om å bruke de universelle menneskerettighetene som virkemiddel for å forene mennesker på tvers av ”gater, grenser og generasjoner” (Støre 2012).

Et argument for en mer bærekraftig bistand er i følge Norad å rettighetsbasere den. Dette vil kunne skape et skarpere fokus ved å gi oss universelle minimumsstandarder og juridiske forpliktelser. Samtidig har vi i følge Solheim lært, etter seksti år med bistand, at endringer i liten grad kan påføres utenfra. Man kan bidra med muligheter, men selve kjernen ligger i at de samfunn man går inn i selv må legge til rette for en langsiktig politikk som fungerer for dem.

Det har kommet frem at folk og nasjoner beveger seg innenfor ulike forståelseshorisonter, og hvordan begreper blir forstått vil dermed avhenge av kontekst. Et sentralt maktaspekt ved norsk statlig bistandspolitik er derfor hvordan vi baserer oss på at sentrale begreper har et selvsagt meningsinnhold. Norske myndigheter har kanskje ikke en opplevelse av å spesifikt fremme norske, eller egne forståelser, men heller at man fremmer noe som er universelt fordi arbeidet med bistand og utvikling er forankret i menneskerettighetene. Norske, politiske utsagn refererer til universelle prinsipper, uten at mottakerland nødvendigvis blir invitert til danne seg lokale utforminger av prinsippene. I forbindelse med dette så vi på ”ydmykhetens nødvendighet” i forhold til å skape grunnlag for en bærekraftig utvikling. Vi reiser til land i egenskap av å være invitert av oss selv, enten det er gjennom økonomisk eller politisk interesse, eller i lys av godhet ovenfor trengende. Hvis mottakerland opplever seg overkjørt, vil dette kunne føre til konflikter fremfor utvikling.

4.4 Et endret handlingsrom

Jeffrey Haynes, professor i politikk, samfunnsforsker og leder av Center for the study of religion, conflict and cooperation ved London Metropolitan universitet, hevder at ”development in the twenty-first century will be shaped largely by religion. It is therefore important for any analysis or recommendations to take account of this” (Haynes 2007: 53).

For seksti år var det derimot slik at religion og politikk kunne sees som to adskilte sfærer. Religion ble ansett som et privat anliggende overflødig som selvstendig faktor i politikk og samfunnsliv. Utvikling var knyttet til modernisering og sekularisering, og rasjonalitet og fornuft stod i sentrum.¹⁵ Religion kunne ikke bidra til utvikling da dette utelukkende var forbundet med materiell forbedring (Haynes 2007: 1). Det er blitt fremhevet at verden den gang var i ferd med å bli mindre religiøs, noe flere også viser til i dag. Samtidig påpeker Haynes (2007) at det i dag er flere eksempler på at dette ikke er tilfelle.

”Anybody who had predicted 30 years ago that the 20th century would end with a resurgence of religion, with great new cathedrals, mosques, and temples rising up, with the symbols and songs of faith everywhere apparent, would, in most circles, have been derided” (Haynes 2007: 27).

En forestilling om at verden i dag er mindre religiøs er også noe sosiolog Peter Berger (1999) tar avstand fra, og han fremhever at sekulariseringshypotesen ikke medfører riktighet.

”... Far from being in decline in the modern world, religion is actually experiencing resurgence... The assumption we live in a secularized world is false. The world today is as furiously religious as it ever was” (Berger 1999: 3).

I *Gud i politikken* sier også Støre noe om dette. Blant annet at ”globalisering (mobilitet, migrasjon, `samvittighet`) betyr også at ulike religioner - og mennesker som utover sin tro - kommer i tettere kontakt med hverandre, de møtes i gudshus eller på nettet” (Støre 2011b). Selv om Støre her primært påpeker hvordan verden i dag er mer tilrettelagt for møter mellom mennesker på tvers av sivilisasjoner og livssyn, er han også inne på at religion tilsynelatende har fått en større betydning i samfunnet.

21. februar i år kunne man lese en kronikk i Aftenbladet med tittelen ”to do or not to do God”. Her fremhever Lende (2012) at det for bare ti til femten år siden var få som snakket om religion i det offentlige Norge.

¹⁵ For mer om dette se redegjørelse i kapittel 2 under pkt. 2.1.1 ideer om religion og politikk i Norge

For å si noe om situasjonen i dag skriver hun at ”i Norge vil nok dei fleste synast at religion er fint og greitt, så lenge den er privat. Dette vert nå utfordra” (Lende 2012). Religion har tilsynelatende fått en annen plass i offentlige diskusjoner, og nye, religiøse stemmer har vokst frem i en på mange måter sekulær offentlighet. I forbindelse med dette viser Haynes til at ”... until recently, ideas about development usually overlooked or ignored religion - or even assumed that its influence on development process and outcomes was inevitably baleful” (Haynes 2007: 53).

Haynes (2007: 212) sier at man ikke lenger kan ignorere religionens innflytelse på utviklingsarbeid og i utviklingsland. Han hevder at dette vil vise seg gjennom fortsatt påvirkning fra sekularisering og herunder også moderniseringsprosesser i mange land og regioner, og hvordan religiøse ledere og religionsbaserte organisasjoner vil kjempe i mot denne utviklingen. Dette er noe Støre (2007) tar opp i *Hvordan forstå og takle konflikter som har utgangspunkt i tro og livssyn ute og hjemme*. Her gir han uttrykk for at hva folk tror på, har blitt politikk, det samme gjelder hvordan folk praktiserer sin religion. Han viser til at det i noen regimer vil være slik at politikk og tro nærmest er ”det samme”.

Dette kan knyttes til hvordan *Klima, konflikt og kapital* (2008-2009) fremhever at norsk utviklingspolitikk finner sted i et endret handlingsrom. Religion har i følge Haynes (2007: 53) opprettholdt og kanskje også forsterket sin offentlige profil flere steder i den såkalte utviklingsverden. Dette har vist seg på ulike måter, på den ene siden finner man et økt antall moskeer, kirker, templer og andre religiøse steder, og på den andre finner man en utbredelse av offentlige religiøse ritualer og hvilken betydning disse får. Dette er av betydning for hvorfor det i dag blir ansett som helt essensielt å integrere religion i tanker om og arbeidet med utvikling.

Vi har tilsynelatende gått fra å se på religion som et utviklingsproblem, til å se på religiøse uttrykk som viktige komponenter for å nå utviklingsmål. Slik har vi igjen beveget oss mot et utgangspunkt hvor kristne i følge Haynes har gitt uttrykk for at man ikke kan ”... analyse, prescribe and act as *if* man could live by bread alone, as *if* human destiny could be stripped to its material dimensions alone” (Haynes 2007: 1). Det å argumentere for å implementere religiøse og spirituelle ressurser betyr ikke at dette vil føre til et gjennombrudd i arbeidet med å nå utviklingsmål, men at det er et viktig utgangspunkt for arbeidet med forståelser der hvor man skal arbeide (Haynes 2007: 73).

Haynes (2007) viser til forholdet mellom religion og utvikling som “the ambivalence of the sacred”. I dette ligger blant annet det karakteristiske ved religiøse landskap, at religion kan bidra både til å stimulere konflikter og bidra til fred. Dette kan også knyttes til det Hovland skriver om sekulære samfunn. Det sekulære er ikke nødvendigvis en motsetning til religion eller det rasjonelle, og hvordan sekulære, moderne samfunn ”... seems to embrace, use, respond to and even depend on `magical` elements of life” (Hovland 2008: 172)

I denne delen har vi sett at det for seksti år siden helt klart var et skille mellom religion og politikk. Religion ble ansett å ikke kunne bidra til utvikling da dette utelukkende var forbundet med materiell forbedring. Det ble fremmet at verden stadig ble mindre religiøs, noe som også fremmes fra flere hold i dag. Samtidig har kjente teoretikere på området på mange måter avkreftet den såkalte sekulariseringshypotesen. Det har i den forbindelse kommet frem at det for bare ti til femten år siden var få som snakket om religion i offentlige diskusjoner i Norge. I dag er det derimot slik at nye religiøse stemmer har kommet til i en på mange måter sekulær offentlighet. Det blir hevdet at man ikke lenger kan ignorere religions innflytelse på bistand - og utviklingsarbeid, noe som blant annet vil kunne vise seg i hvordan religiøse ledere og religionsbaserte organisasjoner vil kjempe i mot påvirkning fra sekularisering - og moderniseringsprosesser. Et sentralt poeng i datamaterialet er at vi tilsynelatende har gått fra å se på religion som et utviklingsproblem, til å se på religiøse uttrykk som viktige komponenter for å nå utviklingsmål.

Vi har også sett at utviklingen i det tjudeførste århundre i stor grad vil bli formet av religion. Det er derfor viktig for enhver analyse å ta hensyn til dette. I tillegg fremmer flere relevante litteraturbidrag at det kan være utfordrende å gi beskrivelser av religionens rolle i politikk og samfunnsliv, og dette kommer blant annet til uttrykk på følgende måte: “The role of religion in society is complex, dense and difficult to pin down. But it is real” (Clarke og Jennings 2008: 272)

4.5 Oppsummering

I dette kapittelet har jeg sett på hvorvidt religion og politikk bør sees som to adskilte sfærer, om man må forstå religion for å forstå verden, hva som synes å fremme en bærekraftig bistand og hvilket handlingsrom den norske modellen for bistand ser ut til å utspille seg innenfor. I tilknytning til disse overordnede temaene har jeg diskutert funn i sammenheng med noen sentrale teorier og oppfatninger.

Det er et skille som går igjen i materialet. Det går mellom et ønske om større plass til religion i det offentlige og et ønske om at religiøse uttrykk ikke skal være en del av politisk tale. Norsk UD har som utgangspunkt at en politikk uten religion er en bedre politikk. Samtidig kommer det frem at religion blir stadig viktigere for politikk, men ikke omvendt. I dette ligger det at man ikke skal gjøre Gud, herunder å la religiøse argumenter virke styrende i politisk sammenheng. Det blir samtidig fremhevet hvor viktig det er at Gud blir tatt på alvor i norsk utviklingsarbeid. I dette ligger det at man ikke kan være fremmed for at man må forstå religion for å forstå samfunn og sosiale prosesser.

For å nå ut til de man ønsker å nå, der hvor behovet for bekjempelse av fattigdom og tilhørende problematikker synes størst, må man møte mennesker i de livene de lever. Norsk bistandspolitikk har som mål å fremme og styrke universelle menneskerettigheter. Dette handler blant annet om å finne rom for det universelle i det lokale. Det er herunder blitt fremhevet som viktig med dialog og kulturtilpasning. Blant annet fordi det å skulle sikre visse rettigheter ikke skal innebære å måtte frarøve folk deres kulturelle og religiøse identitet. Dette har sammenheng med hvordan lokale kirker og moskeer representerer det nettverket som statsapparatet mangler i fattige land. Slike institusjoner fyller en rolle som man i Norge forutsetter at staten ivaretar. Trossamfunn har en stor lokal innflytelse ved å være sterkt tilstede i menneskers liv.

I noen av de landene hvor Norge arbeider med bistand blir religion ansett som den eneste sannhet. En sentral utfordring er dermed hvordan Norge kan bidra til impulser for endring hvis endring i seg selv blir ansett i strid med sannheten. Dette kan sees i sammenheng med en teori om at ikke-europeiske kulturer ikke har de samme ideene om religion som de man har i vesten, verken innhold eller betydning.

Et sentralt poeng i datamaterialet er at mangelfulle forståelser av religiøse og kulturelle aspekter, kan føre til mangelfulle politiske initiativer og beslutninger. Men religion kan sees som en kime til både konflikt og brobygging, derfor er det så viktig å kunne skille mellom religion og politikk.

Det er altså ikke fravær av religion i politiske diskusjoner i dag. Men norsk bistandspolitikk finner på mange måter sted i et endret handlingsrom. For seksti år siden ble religion og politikk ansett som to adskilte sfærer. For bare ti til femten år siden ble det nærmest ikke snakket om religion i offentligheten. Nå blir dette utfordret, og dermed kan diskusjoner rundt religionens rolle for bistand sees som et tegn i tiden. Det kommer frem av funnene og relevant litteratur at man ikke lenger kan ignorere religion og dens innflytelse på utviklingsarbeid og i utviklingsland. Vi har tilsynelatende gått fra å se på religion som et problem for utvikling, til å se på religiøse komponenter som avgjørende for å nå utviklingsmål. Det å implementere religiøse aspekter betyr ikke nødvendigvis at vårt arbeid med bistand og utvikling blir enklere eller bedre, men det er et viktig utgangspunkt for forståelse av de kontekster hvor vi ønsker og det synes behov for å arbeide med.

5. Konklusjon

Denne oppgaven hadde sitt utgangspunkt i spørsmålet om hvilken rolle religion spiller i norsk statlig bistandspolitikk i dag. Det har vært et forsøk på å utvikle og danne mer systematisk kunnskap om et fenomen det er relativt lite etablert litteratur om. En dokumentanalyse gir uttrykk for mine aktive seleksjoner, bearbeidinger og fortolkninger. Her vil jeg derfor vise til hva som har kommet frem ut i fra min forståelse av datamaterialet og sentrale litteraturbidrag. Resultatet kan sees som en fenomenbeskrivelse av hva som synes av betydning i et begrenset materiale. Jeg vil oppsummere i den hensikt å forsøke å gå utover enkeltheter i retning av generelle mønstre. Dermed kan jeg si noe om dette materialet spesielt, men kanskje også noe om forholdet mellom religion og politikk i Norge generelt.

Religion og politikk

Forholdet mellom religion og politikk synes ikke uten videre avklart i vår tid. Det har variert gjennom norsk historie med bistandsarbeid, men fremstår i større grad aktualisert i dag. Fra å se på religion som noe privat og personlig, og politisk makt som ikke-religiøst og offentlig, ser man i dag på religion som en viktig politisk kraft og bistand som et utviklingspolitisk virkemiddel. Et formål er at land skal få kontroll over egen utvikling og at flere folk skal få kontroll over egne liv.

I oppgaven hadde jeg med følgende underspørsmål:

- Hva skriver Støre og Solheim om religion og tro i de utvalgte tekstene?
- Hvilken betydning har religion og tro for norsk bistandsarbeid i følge Støre og Solheim?
- Hvordan blir sammenhengen mellom religion og politikk diskutert?

Det aller meste jeg har diskutert peker mot at vi tilsynelatende har gått fra å se på religion som et problem for utvikling, til å se på religiøse komponenter som avgjørende for å nå utviklingsmål. Det har vist seg et ønske om større plass til religion i det offentlige, men også et ønske om at religiøse uttrykk ikke skal være en direkte del av politisk tale.

Norsk UD har som utgangspunkt at en politikk uten religion er en bedre politikk. Det kommer frem at religion blir stadig viktigere for politikk, men ikke omvendt. I dette ligger det at man ikke skal gjøre Gud, herunder å la religiøse argumenter virke styrende i politisk sammenheng. Det blir samtidig fremhevet hvor viktig det er at Gud blir tatt på alvor i norsk utviklingsarbeid. I dette ligger det at man ikke kan være fremmed for at man må forstå religion for å forstå samfunn og sosiale prosesser der man skal arbeide med bistand.

Religion griper inn i menneskeliv og samfunn, den påvirker personlige og sosiale verdier og atferd, så vel som strukturer og funksjoner i samfunnet. En slik påvirkning gjelder uavhengig av hvor i verden man befinner seg, og om samfunnet er utviklet eller ikke. Et argument for å ta med religiøse aspekter i norsk statlig bistandspolitikk er at sosiale, politiske og økonomiske holdninger og praksiser som former denne politikken er inspirert av kultur og tro. Religion kan dermed sees som et instrument for å nå ut til mennesker i de livene de lever. Dermed ligger det et potensiale i å hente ut fellesnevnerne i folks tro, fordi religion er en daglig størrelse i mange menneskers liv, og med på å forme deres og samfunnets identitet. Det å utelukke religiøse aspekter vil kunne innebære å utelukke betydningen av hvordan mennesker selv forstår både den materielle og åndelige virkeligheten de forholder seg til i det daglige.

Menneskerettighetene har etter hvert blitt et av de viktigste satsningsområdene i norsk statlig bistandspolitikk, fordi mangel på respekt for rettighetene enkelte steder kan sees som et hinder for utvikling. Det har herunder kommet frem at det er av betydning *hvordan* man tar med religiøse aspekter. Disse skal være i tråd med internasjonale forpliktelser, noe som kan bli en utfordring i møte med lokale forhold. Et eksempel er hvordan arbeidet med å fremme og styrke visse rettigheter vil kunne innebære å frarøve mennesker deler av deres kulturelle og religiøse identitet. Dette har blant annet sammenheng med hvordan religiøse aspekter for noen vil kunne være sterkere enn vestlige ideer og oppfatninger av universelle menneskerettigheter som drivkraft for utvikling. Samt at religion noen steder blir ansett som den eneste sannhet. En utfordring blir hvordan Norge kan bidra til impulser for endring hvis endring i seg selv blir ansett i strid med sannheten. Dette kan sees i sammenheng med en teori om at ikke-europeiske kulturer ikke har de samme ideene om religion som de man har i vesten, verken innhold eller betydning.

For å fremme universelle menneskerettigheter må man derfor forsøke å finne rom for det universelle i det lokale. En kulturtilpasset bistand som vektlegger å skape rom for dialog er fremhevet som viktig i dette arbeidet. Herunder er det viktig å ta høyde for at de kirkene som norsk misjon i sin tid var med på å starte fyller en rolle i samfunn som vi i vesten forutsetter at staten skal ivareta. Lokale kirker og moskeer representerer det nettverket som statsapparatet mangler i verdens fattigste land. Man må forholde seg til disse institusjonene fordi trossamfunn er det som noen steder avgjort er den mest velfungerende strukturen. I flere samfunn når kirker dermed lenger ut og kan ha større moralsk autoritet enn staten.

Norske myndigheter har trolig ikke en opplevelse av å spesifikt fremme norske forståelser i sitt bistandsarbeid, men heller noe universelt. Nettopp fordi dette arbeidet er forankret i universelle menneskerettigheter. Men det ligger et maktspekt i å basere sin politikk på begreper med et, for oss, selvsagt meningsinnhold. Norske, politiske utsagn referer til universelle prinsipper, uten at mottakerland nødvendigvis blir invitert til å danne seg lokale utforminger av prinsippene. Hvis mottakerland opplever seg overkjørt, vil dette kunne føre til konflikter fremfor utvikling.

Selv om religion ikke skal være en motivasjon for norsk utenrikspolitikk, blir religion ansett som en viktig del av politiske prosesser. Særlig fordi religionens største innflytelse på internasjonale systemer kan spores tilbake til dens påvirkning internt, i innenlandspolitikk. Norge skal ikke styre sin politikk etter hellige skrifter, men anerkjenne og forholde seg til at land og folk under fjerne himmelstrøk gjør det. Et sentralt poeng i datamaterialet er at mangelfulle forståelser av religiøse og kulturelle aspekter, kan føre til mangelfulle politiske initiativer og beslutninger. Men religion kan sees som en kime til både konflikt og brobygging, derfor er det så viktig å skille mellom religion og politikk.

Et tegn i tiden?

Det siste av fire underspørsmål var

- Er det i følge Støre og Solheim aktuelt å se på sammenhengen mellom religion og politikk i dag?

Det å studere og skulle si noe om forholdet mellom religion og politikk, kan sees i relasjon til det å skulle si noe om religionens rolle i samfunnet generelt. "The role of religion in society is complex, dense and difficult to pin down. But it is real" (Clarke og Jennings 2008: 272). Det er altså ikke fravær av religion i politiske diskusjoner i dag. Men norsk bistandsarbeid finner på mange måter sted i et endret handlingsrom. For seksti år siden ble religion og politikk ansett som to adskilte sfærer. For bare ti til femten år siden ble det nærmest ikke snakket om religion i offentligheten. Nå blir dette utfordret, og dermed sees diskusjoner av religionens rolle for bistand og utvikling som aktualisert. Det har kommet frem at man ikke lenger kan ignorere religion og dens innflytelse på utviklingsarbeid og i utviklingsland. Det er dermed ikke fravær av religion i politiske diskusjoner. Det blir heller omtalt som et tegn i tiden at vi snakker om betydningen av religion og tro i politisk sammenheng i dag.

Mulige veier videre

Det er tilsynelatende et behov for og en interesse for å lære mer om religionens plass og rolle i Norges arbeid med fattige land. Jeg har sett på religionens rolle i uttalt norsk statlig bistandspolitikk. Dette temaet og mine resultater kan sees som relevante fordi de tar for seg noe det er relativt lite etablert litteratur om. I forkant av arbeidet med oppgaven ble det opprettet et pågående prosjekt med tittelen ”religion og utvikling” i regi av UD. Dette gir oppgaven en faglig tilknytning. Underveis har det vært relevante kronikker i massemediene og blitt arrangert folkemøter med temaer som religion og utenrikspolitikk. Dette er med på å gi oppgaven samfunnsmessig og politisk relevans. Min oppgave kan sees som et bidrag til en pågående prosess med fokus på religionens plass og rolle i norsk utviklingspolitikk. Herunder må det også tas i betraktning at Oslosenteret for fred og menneskerettigheter skal komme med en sluttrapport i løpet av sommeren 2012 med innspill til spørsmålet: ”Hvilken rolle kan og bør religion spille i norsk bistandsarbeid?”. Denne rapporten vil bli et viktig faglig og teoretisk bidrag, samt kunne gi en økt bevissthet og interesse for temaet.

Mine beskrivelser sier noe om noen sentrale tendenser i mitt materiale spesielt, samt hvordan temaet kan arte seg generelt. Enkelte av mine tolkninger kan derfor være relevante for enkelte i deres hverdags - og arbeidsvirkelighet. Hvis oppgaven fører til videre forskning på det aktuelle temaet, kan det sees som en nytteverdi. Dette vil kunne nyansere min analyse av det empiriske materialet, ved å gi andre beskrivelser enn de som har kommet frem her. Samt at rådende ideer, begreper og praksiser kan utfordres, styrkes eller nyanseres.

Som en avsluttende kommentar er det viktig å påpeke at andre metoder for datainnsamling eller metodetriangulering kunne gitt andre funn. Det er interessant hvorvidt eller i hvor stor grad funnene hadde vist til noe annet om jeg hadde intervjuet eller sendt ut en spørreundersøkelse til sentrale aktører innen norsk bistandsarbeid. Eller ved å basere dokumentanalysen på et større utvalg av tekster for en mer systematisk analyse over et lengre tidsrom. Her ville jeg tatt med taler og artikler av tidligere utenriks - og utviklingsministre i tillegg til de av Støre og Solheim.

Antall ord i oppgaven: 21107¹⁶

¹⁶ Ordteilingen inkluderer ikke sammendrag, forord, innholdsfortegnelse, fotnoter og litteraturliste.

Litteratur

- Alver, Bente Gullveig og Ørjan Øyen (1997): *Forskningsetikk i forskerhverdag. Vurdering og praksis*. Oslo: Tano Aschehoug
- Balchin, Cassandra (2011): *Avoiding some deadly sins. Oxfam learnings and analysis about religion, culture, diversity and development*. Discussion Document. Oxfam GB
- Berger, Peter (1999): *The desecularization of the world: resurgent religion in world politics*. Grand Rapids/Washington DC: William B. Eerdmans/ethics & public policy centre
- Brekke, Torkel (2002): *Gud i norsk politikk: religion og politisk makt*. Oslo: Pax Forlag
- Clarke, Gerard og Michael Jennings (2008): "Conclusion: faith and development - of ethno - separatism, multiculturalism and religious partitioning?" I: *Development, civil society and faith-based organizations: bridging the sacred and the secular*. Red: Gerard Clarke og Michael Jennings. Basingstoke: Palgrave Macmillan
- Dahl, Øyvind (2002): "Fra verdinøytralitet til verdigrunnlag". I: *Bistandsaktuelt* nr. 8
- Deneulin, Sèverine og Masooda Bano (2009): *Religion in development: rewriting the secular script*. London: Zed Books
- Demerath III, N. J. (2003): *Crossing the Gods. World religions and worldly politics*. London: Rutgers University Press
- Drange, Live Danbolt (2011): "Hva innebærer kulturtilpasning i bistand?". I: *Internasjonalt sosialt arbeid: innsats på andres arena*. Red: Elsa Døhlie og Gurid Aga Askeland. Oslo: Universitetsforlaget
- Drønen, Tomas Sundnes (2011): *Misjon og utvikling – gufs fra fortiden eller håp for fremtiden?*
[http://blogg.uio.no/prosjekter/plurel/content/misjon-og-utvikling-gufs-fra-fortiden-eller-håp-for-fremtiden](http://blogg.uio.no/prosjekter/plurel/content/misjon-og-utvikling-gufs-fra-fortiden-eller-hap-for-fremtiden)
[Lesedato: 27.3.2012]
- Duedahl, Poul og Michael Hviid Jacobsen (2010): *Introduktion til dokumentanalyse*. Syddansk Universitetsforlag
- Døhlie, Elsa (2006): "Den internasjonale arenaen og norsk bistand". I: *Internasjonalt sosialt arbeid: innsats på andres arena*. Red: Elsa Døhlie og Gurid Aga Askeland. Oslo: Universitetsforlaget

- Eriksen, Thomas Hylland (2008): *Globalisering. Åtte nøkkelbegreper*. Oslo: Universitetsforlaget
- Fox, Jonathan og Schmul Sandler (2004): *Bringing religion into international relations*. New York: Palgrave Macmillan
- Fox, Jonathan og Schmul Sandler (2007): "The question of religion and world politics". I: *Religion in world conflict*. Red: Jonathan Fox og Schmul Sandler. London/New York: Routledge
- Grønmo, Sigmund (2004): *Samfunnsvitenskapelige metoder*. Bergen: Fagbokforlaget
- Gullestad, Marianne (2007): *Misjonsbilder. Bidrag til norsk selvforståelse*. Oslo: Universitetsforlaget
- Haynes, Jeffrey (2007): *Religion and development: conflict or cooperation?* New York: Palgrave Macmillan
- Hegertun, Nicolai (2011): *Religion og utvikling*.
<http://www.oslocenter.no/2011/09/religion-og-utvikling/>
[Lesedato: 12.2.2012]
- Hjerm, Mikael og Simon Lindgren (2011): *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig analyse*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Hovland, Ingie (2008): "Who's afraid of religion? Tensions between 'mission' and 'development' in Norwegian Mission Society". I: *Development, civil society and faith-based organizations: bridging the sacred and the secular*. Red: Gerard Clarke og Michael Jennings. Basingstoke: Palgrave Macmillan
- Høigård, Cecilie (2005): *Nytt politi? En kommentert bibliografi over nyere nordisk politiforskning*. K-serien nr. 2/2005. Oslo: Universitetet i Oslo
- Johannesen, Asbjørn, Per Arne Tufte og Line Christoffersen (2010): *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode*. Oslo: Abstrakt forlag
- Jøssang, Asle F. (2011): "Ydmykhetens nødvendighet: belysning av det forståelsesmessige grunnlaget for bistandsarbeid". I: *Interkulturell forståelse i bistand*. Red: Arne Tolo og Line A. Ytrehus. Oslo: Tapir Akademiske forlag
- Lende, Gina (2012): *To do or not to do God?* Kronikk i Aftenbladet 21.2.2012.
<http://www.aftenbladet.no/meninger/kommentar/To-do-or-not-to-do-God-2932479.html#.T3xWnXiQXy0>
[Lesedato: 4.3.2012]

- Norad (u.å): "Slik er norsk bistand organisert"
<http://www.norad.no/no/om-bistand/slik-er-norsk-bistand-organisert>
[Lesedato: 7.5.2012]
- Nustad, Knut (2003): *Gavens makt. Norsk utviklingshjelp som formynderskap*. Oslo: Pax Forlag
- Rakodi, Carole (2011): "A Guide to Analyzing the Relationships between Religion and Development". I: *Religions and Development Working Paper 67*. International Development Department, University of Birmingham.
http://www.religionsanddevelopment.org/files/resourcesmodule/@random454f80f60b3f4/1315399993_working_paper_67_complete_for_web.pdf
[Lesedato: 22.2.2012]
- Rapley, Tim (2007): *Doing conversation, discourse and document analysis*. London: Sage Publications
- Repstad, Pål (2007): *Mellom nærhet og distanse. Kvalitative metoder i samfunnsfag*. Oslo: Universitetsforlaget
- Silverman, David (2001): *Interpreting qualitative data. Methods for analyzing talk, text and interaction*. 2. utgave. London: Sage Publications
- Simenstad, Ragnhild H. (2011): *Solheim vil lære mer om religion og utvikling*. Pressemelding, Utenriksdepartementet 8.11.2010
http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/pressemeldinger/pressemeldinger/2010/religion_utvikling.html?id=623340
[Lesedato: 9.2.2012]
- Skarpeteig, Margot Igland (2012): "Hvorfor rettighetsbare bistanden?". I: *Bistandsaktuelt*. 16.3.2012
<http://www.bistandsaktuelt.no/kommentar/arkiv-kommentarer/hvorfor-menneskerettighetsbasere-bistanden>
[Lesedato: 30.3.2012]
- Skeie, Geir (2006): "Religion og verdier i internasjonalt sosialt arbeid". I: *Internasjonalt sosialt arbeid: innsats på andres arena*. Red: Elsa Døhlie og Gurid Aga Askeland. Oslo: Universitetsforlaget
- Solheim, Erik (2010): *Ta Gud alvorlig*. Kronikk i Aftenposten 12.8.2010.
http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/aktuelt/taler_artikler/utviklingsministeren/2010/kronikk_religion.html?id=612337
[Lesedato: 24.1.2012]

- Stensvold, Anne (2011): *Misjon og norsk utviklingspolitikk*.
<http://blogg.uio.no/prosjekter/plurel/content/misjon-og-norsk-utviklingspolitikk>
[Lesedato: 27.3.2012]
- St.meld.nr. 13* (2008-2009): "Klima, konflikt og kapital. Norsk utviklingspolitikk i et endret handlingsrom". Oslo: Departementenes servicesenter.
- Strand, Svein (2011): "Beveggrunner for bistand – barmhjertighet, brorskap, business". I: *Interkulturell forståelse i bistand*. Red: Arne Tolo og Line A. Ytrehus. Oslo: Tapir Akademiske forlag
- Støre, Jonas Gahr (2007): *Religionskonflikter ute og hjemme. Hvordan forstå og takle konflikter som har utgangspunkt i tro og livssyn ute og hjemme*.
Tale holdt i Time Rådhus, Rogaland 6.2.2007.
http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/aktuelt/taler_artikler/utenriksministeren/2007/religionskonflikter-ute-og-hjemme-hvorda.html?id=450309
[Lesedato: 29.1.2012]
- (2011a): *Politikk og tro*. Kronikk i Fædrelandsvennen 26.4.2011.
http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/aktuelt/taler_artikler/utenriksministeren/2011/politikk-og-tro.html?id=641199
[Lesedato: 27.1.2012]
- (2011b): *Gud i politikken*. Tale holdt under Refleksdebatt i Kristiansand 27.4.2011.
http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/aktuelt/taler_artikler/utenriksministeren/2011/gud-i-politikk-refleksdebatt.html?id=641430
[Lesedato: 27.1.2012]
- (2012): *Er menneskerettighetene under press?* Innledning til debatt om religion, utenrikspolitikk, demokrati og menneskerettigheter. Folkemøte arrangert av Oslosenteret for fred og menneskerettigheter. Sted: Litteraturhuset i Oslo. 13.2.2012.
http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/aktuelt/taler_artikler/utenriksministeren/2012/religion_politikk_demokrati.html?id=676823
[Lesedato: 19.2.2012]
- Thagaard, Tove (2009): *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*. 3. Utgave. Bergen: Fagbokforlaget
- Toje, Asle (2010): "Norsk utenrikspolitikk – en kritikk". I: *Nytt Norsk Tidsskrift*.
Publisert 1.2.2010. <http://politiskforum.no/index.php?topic=1540.0>
[Lesedato: 28.3.2012]

- Tolo, Arne (2011a): "Interkulturell forståelse i bistand". I: *Interkulturell forståelse i bistand*. Red: Arne Tolo og Line A. Ytrehus. Oslo: Tapir Akademiske forlag
- Tolo, Arne (2011b): "Norsk bistandshistorie – misjonens plass". I: *Interkulturell forståelse i bistand*. Red: Arne Tolo og Line A. Ytrehus. Oslo: Tapir Akademiske forlag
- Tvedt, Terje (2007): "Utviklingshjelp og det nasjonale godhetsregimet". I: *Horisont* 1/2007
http://www.nho.no/files/9_14.pdf [Lesedato: 1.4.2012]
- Tvedt, Terje (2009): *Utviklingshjelp, utenrikspolitikk og makt: den norske modellen*. 2. utgave. Oslo: Gyldendal Akademisk
- Utenriksdepartementet* (u.å.): "Hva er menneskerettigheter?"
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/tema/menneskerettigheter/hva-er-menneskerettigheter.html?id=447032>
[Lesedato: 29.3.2012]
- Ytrehus, Line A. (2011): "Et skråblikk på utviklingsbegrepets historie". I: *Interkulturell forståelse i bistand*. Red: Arne Tolo og Line A. Ytrehus. Oslo: Tapir Akademiske forlag
- Øyhus, Arne Olav (2010): "Religionens betydning for utvikling". I: *Bistandsaktuelt* nr. 2.